

Models de memòria i d'ordenament social a la Barcelona del segle XIII

Stefano M. Cingolani

És prou sabut que la segona meitat del segle XIII va ser una època determinant en la definició de les formes de govern i d'administració de la ciutat de Barcelona i de la seva mateixa personalitat i estructura social. Això no treu que hi hagi encara molt per estudiar sobre els mecanismes i els models d'organització que es van emprar o es van intentar d'imposar, sobre les tensions que hi va haver fins a arribar-hi i sobre els models de memòria que es van anar plasmant a partir del 1269 i que definiren les relacions entre Monarquia i administració ciutadana en una visió ideal, projectada en el passat i aplicada al present.

Si l'època de Jaume I ha estat relativament estudiada, ho ha estat menys el breu regnat de Pere II, malgrat l'opinió generalitzada sobre la importància gairebé fundacional del privilegi *Recognoverunt proceres*, d'11 de gener de 1284. No conec cap comentari extens del privilegi, i, pel que sé, han passat gairebé del tot desapercubudes les temptatives de reformes institucionals i organitzatives del territori, especialment a Catalunya. Penso que darrere de la titulació reial com a "rex Aragonum", o "Aragonie", i de la manca de juraments de furs i privilegis al començament del seu regnat, s'ha de veure una voluntat d'introduir reformes importants i, molt possiblement, la temptativa d'unificar els diferents territoris de la Corona.¹

Se sol atribuir a Jaume II, en una disposició del 1301, la reforma territorial de Catalunya amb la definició de les vegueries.² Però ja vint anys abans, l'1 de gener de 1281, el rei Pere II comunicava a Simó de Gironella, veguer de Tarragona, a Ramon d'Orcau, veguer de Cervera, a Guillem de Cort, veguer de Lleida, i a Gombau de Benavent, veguer de Barcelona, que

...nos, deliberato consilio, ordinasse quod in tota Catalonia sint quatuor vicarii, scilicet unus qui vocetur vicarius Barchinone, et alius qui vocetur vicarius Ilerde, et alius vicarius Terrachone, quartus vero vicarius Cervarie, quorum vicarie sint secundum quod alias per nos assignatum extitit et districtum. Sub istis autem vicariis sint subvicarii in locis quibus subvicarii esse consueverunt, qui subsint prefatis vicariis et eis in omnibus et per omnia obtemperant et obediunt.³

1. Stefano Maria CINGOLANI, *Pere el Gran. Vida, actes i paraula*, Barcelona, Base, 2010.

2. Flocel SABATÉ, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona, Fundació Vives-Casajuana, 1997, pàg. 172-198.

3. ACA (Arxiu de la Corona d'Aragó), Cancelleria, reg. 49, f. 8r.

Sembla evident que aquestes mesures signifiquen la voluntat del rei d'organitzar de manera diferent els territoris de la Corona, de fixar un nou model de relacions entre Monarquia, amb els seus oficials, les terres i les administracions locals. És per aquesta aparent voluntat modelitzant del rei Pere, i també per la presència d'un esdeveniment tan important, significatiu i, en el fons, tan poc estudiat com és l'anomenada revolta de Berenguer Oller de març de 1285, que començaré il·lustrant aquest moment de la història de la ciutat a partir del cronista que el va narrar, Bernat Desclot. Espero que l'anàlisi del relat del cronista i dels fets històrics, de les relacions entre les interpretacions i els models historiogràfics, dels projectes polítics reials i de la complexa realitat social de la ciutat, ofereixi la possibilitat d'aprofundir en la comprensió de la història barcelonina de la segona meitat del segle XIII.

A l'entorn del moviment de protesta encapçalat per Berenguer Oller, març de 1285

En aquell temps havia un hom en la ciutat de Barcelona que havia nom en Berenguer Oller, e era de vils gents, mas havia ajustats molts de sos pars en la dita ciutat e, qui per grat, qui per força, havia quaix tot lo poble menut de Barcelona fet jurar de seguir la sua voluntat. E, en semblança de bé, havia fet gran mal en aquell lloc, en gran perjudici del senyor rei e dels prohòmens de la ciutat, així com cell que havia fetes justícies, e desposseït l'Església, el bisbe e gran res de burgesos de Barcelona de llurs rendes e de llurs censals per sa pròpia autoritat. E no se'n volia estar, per lletres ne per missatges que el rei ne sos oficials li n'haguessen anc trameses, ans, quan negun li'n contrastava a res, ans fos tort o dret, sempre li venia damunt amb tot lo poble, de què ell se faïa capità e governador, així que moltes vegades aportà la ciutat damunt dita en punt de perdre.

Entre molts mals que havia fetes e pensats, sí havia ordenat, aquesta saó, que el dia de la festa de Pasqua proïsmament, que amb lo poble, a no sabut, se lleixàs anar als clergues, e als jueus e a tots los rics hòmens de la ciutat que no volguessen a ell consentir, que els occeís tots, e que es presessen los albergs e tot ço que hi era, a llur ops, e puis que lliurassen la ciutat al rei de França, per tal que el rei d'Aragó no els ho pogués carvendre jamés.⁴

El cronista Bernat Desclot introdueix d'aquesta manera la revolta de Berenguer Oller i proporciona la imatge d'un trencament en dos de la ciutat: d'una banda, el rei, l'Església i els prohoms; de l'altra, el poble menut. Aquesta visió es correspon, a grans trets, amb la versió oficial de la Monarquia, o, en tot cas, amb la que era més favorable a aquesta institució. De fet, a l'ordre de recerca i captura donada al veguer de Barcelona, el rei diu que la instrucció era «contra prodito-

4. Bernat DESCLOT, *Libre del rei en Pere e de sus antecessors passats*, ed. Stefano M. Cingolani, Barcelona, Barcino, 2009, cap. 133.

res nostros et rebelles, qui plures excessus et facta illicita contra magestatem regiam et diminucionem nostre iurisdictionis comiserant».⁵

Cal comprovar si altres fonts permeten confirmar aquesta visió per intentar copsar en què va consistir la suposada revolta, que, si hem de creure les paraules del cronista, havia de comportar un elevat nivell de violència fins arribar a la traïció. Cal també apreciar el significat polític de la narració quan descriu i justifica l'acció repressiva del rei Pere. Després, caldrà emmarcar el relat del cronista, no sols en els seus patrons ideològics, sinó també en el marc dels models historiogràfics que s'havien anat elaborant aproximadament al llarg dels quinze anys anteriors a la redacció de la *Crònica*. Podrem així copsar si –i de quina manera– el relat de Desclot revisa i manipula els fets, seguint o integrant quins models historiogràfics, propis i més generals, amb la finalitat de donar-nos una visió modèlica de l'estructura política i de govern de la ciutat, que podrem veure damunt del teló de fons de la situació real i de temptatives de modificar-la.

Es tractarà, doncs, de comprovar fins a quin punt els models de relacions entre reis i ciutat que trobem a les cròniques responen a la realitat o si són una imposició de la Monarquia amb la voluntat d'estabilitzar-les; i alhora, de veure si la proposta de models afecta també la mateixa estructuració interna dels equilibris de poder ciutadans.

Malgrat la importància de la suposada revolta dins la història política i social de la ciutat de Barcelona, l'atenció que li han dedicat els historiadors és paradoxalment escassa: dos breus estudis de Philippe Wolff⁶ i de Carme Batlle,⁷ gairebé contemporanis i de fa ja gairebé mig segle, més recentment algunes pàgines de Stephen Bensch,⁸ i finalment, unes altres que jo mateix li he dedicat.⁹ És molt poc, sobretot si considerem la parcialitat o el caràcter de síntesi divulgativa de les meves contribucions, que la de Bensch no forma part del nucli de la seva documentada investigació, i que, tant ell com sobretot Wolff i Batlle, pateixen d'una considerable mancança de fonts documentals pel que fa als esdeveniments i al seu rerefons social. De fet, aquests dos estudis pioners gairebé es limiten a comentar el relat de Desclot amb l'afegit d'uns pocs documents que ja havien assenyalat Bofarull i Soldevila, relatius a les primeres mesures preses pel rei per controlar la situació.

Fins ara, ha passat desapercbut un testimoni fonamental: la llibreta on Jaume de Montjuïc va enregistrar els interrogatoris que li van ser encarregats un cop reprimint el suposat motí.¹⁰ Aquest document apropa molt més el discurs, les reivindicacions i les actuacions de Berenguer Oller i dels seus. Hi és

5. ACA, Cancelleria, reg. 56, f. 36r-37r.

6. Philippe WOLFF, «L'épisode de Berenguer Oller à Barcelone en 1285. Essai d'interprétation sociale», *Anuario de Estudios Medievales*, 5 (1968), pàg. 207-222.

7. Carme BATLLE, «Aportacions a la història d'una revolta popular: Barcelona 1285», *Estudis d'Història Medieval*, 2 (1970), pàg. 21-29; i *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, 1973, pàg. 36-44.

8. Stephen BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents, 1096-1291*, Barcelona, Proa, 2000, pàg. 313-316.

9. Stefano M. CINGOLANI, *Historiografia, propaganda i comunicació al segle XIII: Bernat Desclot i les dues redaccions de la seva Crònica*, Barcelona, IEC, 2006, pàg. 528-531; i *Pere el Gran...*, pàg. 333-344.

10. ACA, Cancelleria, Processos en Quart, 1285. De llibretes, n'hi hagueren més, però aquesta és l'única que sobrevisqué. L'encarregat de les inquisicions sobre els rebels era el jutge Ramon de Taialà (ACA, Cancelleria, reg. 56, f. 66v). Si no es diu altra cosa, les citacions textuales dels interrogatoris són extretes de la llibreta de Jaume de Montjuïc.

molt important també la quantitat de notícies que proporciona relatives a la vida de la ciutat els anys precedents a la revolta fins al dia mateix de l'entrada del rei Pere a Barcelona, el Divendres Sant de 1285, absolutament desconegudes per la documentació d'arxiu. A partir d'aquesta llibreta, ha estat possible de trobar altra documentació que, sense aquesta font de referències, hagués estat impossible de relacionar amb les causes o el context social del fenomen, que podem definir com a moviment de protesta més que no pas com a revolta. De fet, el nostre aplec documental fa palès que les insatisfaccions, les reivindicacions o les pressions es desenvolupen al llarg d'anys i, sobretot, que no sembla que presentin cap dels aspectes de violència i d'alta traïció que els atribueix Desclot.

EL RANG SOCIAL DE BERENGUER OLLER

En aquell temps havia un hom en la ciutat de Barcelona que havia nom en Berenguer Oller, e era de vils gents...

La primera consideració que cal fer a propòsit de la narració de Desclot versa sobre la condició social de Berenguer Oller. Encara que no dispo de notícies segures sobre el personatge, la documentació que he pogut rastrejar mostra que Oller era aleshores un cognom prou difós tot al llarg de Catalunya i que ja no es podia relacionar amb l'ofici que l'havia originat.¹¹

Un document, de datació insegura, mereix una atenció més detallada: una tal Guilleuma, esposa del difunt Berenguer Oller, fa testament i disposa ser enterada al convent de Santa Anna; entre els fills que esmenta hi ha Dolça, monja a Valldonzella, Maria, Berenguer i Guillem Oller.¹² Podria tractar-se de la mare del Berenguer que ens ocupa? Seria aquest, a més, germà del Guillem present en altres documents? Ara com ara, és impossible d'assegurar-ho, tot i la possibilitat raonable, ja que seria gairebé l'únic Berenguer Oller retrobat, almenys de

11. En una recerca gens exhaustiva, hem trobat: l'any 1258 un Pere Oller a Solanelles (ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 63r); el 1278 un Bernat Oller a Girona (reg. 41, f. 11v); el 1279 un altre Bernat Oller a València (reg. 42, f. 233v); encara un Pere Oller, clergue, el 1278? (reg.42, f. 149v), possiblement el mateix que serà beguï i processat anys més tard; un Ferran Oller i un Guillem Marquès Oller, ciutadà de Barcelona (reg. 57, f. 137r i 154r); un Ramon Oller a Cardona el 1280 (reg. 47, f. 27v); un tercer Pere Oller a Montmagastre (reg. 59, f. 170v); i un quart Pere Oller a Girona (ACB (Arxiu de la Catedral de Barcelona), 1-6-1710) el 16-I-1280; un Gerau Oller, amb la filla Guilleuma i el fillastre Berenguer Oller, a Alella, tot i que el document és signat pel notari de Barcelona Bernat de Cadireta (ACB, 1-6-1822), el 12-X-1280, que podria tractar-se de la mateixa Guilleuma d'Alella que uns mesos abans, el 4-VII-1280, havia rebut del seu germà Bernat Oller, que possiblement viu a Mallorca, el mas Oller (ACB, 1-6-1980); un Dalmau Oller, escrivà de notari de Vilafranca (ACB, 1-6-1539), el 31-VIII-1299; i un Guillem Oller, que tenia unes cases a prop de Sant Pau del Camp, en un document on apareix també un Bernat Oller, el 15-VII-1285 (ANC (Arxiu Nacional de Catalunya), Arxiu del marquès d'Alfarràs, perg. 2440). Dec aquestes dues últimes informacions a Ramon Sarobe. Aquest darrer Guillem Oller podria ser el mateix d'ACA, Cancelleria, reg. 59, f. 129v, i 63, f. 1r, i, eventualment, el germà de Berenguer.

12. ACB, 1-6-3498. Carme BATLLE, Carme CASAS i Montserrat NADAL, «La caritat privada i les institucions benèfiques de Barcelona (segle XIII)», dins Manuel RIU (ed.), *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, Barcelona, 1980-1982, vol. I, pàg. 117-190, llegeixen equivocadament Berenguera i daten el document el 1265, però m'ha estat impossible de llegir l'any ni amb l'ajut de la làmpada de rajos. Segons m'informa Jordi Fernández Cuadrench, Guillem Rossell, autor de l'acta, actua com a notari a Barcelona entre el 10-IV-1241 (ACA, Diversos Patrimonials, Monistrol, Pergamins, doc. 79) i el 17-V-1276 (ANC, 1-960-T-1044, núm. 166 (Fons Palau-Requesens).

moment, a la documentació barcelonina d'aquells anys. Si es tractés de la família del Berenguer de la crònica, el seu origen no seria tan humil com declarava Desclot.

D'altra banda, segons el testimoni del cotoner Pere Colomer, al gran aplec de gent causat per l'execució d'un tal Ramon de Font, que hem de datar entre 1283 i 1284, era present Berenguer Oller, «qui equitabat in quodam equo». Hem de creure que Berenguer fos un cabdill populista que exhibia senyals de poder? Aquesta ostentació justificaria el diàleg entre el rei Pere i ell com el transmet Desclot; segons el qual «el rei, qui ho oí, no li lleixà besar la mà, ans li dix que no era costum ne usança de reis que la un a l'altre besàs la mà». O hem de creure, més senzillament, que era un ciutadà que es podia permetre de tenir un cavall? En general, els noms dels col·laboradors més propers a Berenguer no són de prohoms, sinó majoritàriament de menestrals, però hi ha excepcions, i a ell –com veurem– el trobem en contacte amb les autoritats reials de la ciutat al llarg dels anys.

De fet, ja avisava Carme Batlle –i ho reafirma Stephen Bensch– que no hem de veure l'episodi de Berenguer com un enfrontament vertical entre classes baixes i classes altes, perquè les tensions i els enfrontaments es produïen també en sentit horitzontal, a l'interior de cadascun dels grups socials.¹³ Recorda Galceran de Tous, després d'haver fet una presentació de la situació molt semblant a la de Desclot, «que vils gens de la ciutat se eran lavades contre tots aquells qui res haguessen ni res valguessen, sí que'l vaguer del rey ni nuyl hom noy podia haver poder, tro que'l senyor rey fon vengut, [...] [e]ls majors acusaven los migans els manors, els mitgans encalsaven e prenien los manors».¹⁴

LES COMMOCIONS URBANES I EL PRIVILEGI *RECOGNOVERUNT PROCERES*

A parer meu, el moviment de Berenguer Oller, que va arribar a aplegar un nombre important de persones, tot i que impossible de precisar, s'ha de situar en el context d'uns anys molt moguts, almenys a Barcelona, on s'assistí a grans aglomeracions populars. La manifestació esmentada, causada pel judici contra Ramon de Font i la posterior condemna a la força, va reunir, segons el testimoni del mateix Pere Colomer i de Guillem de Sant Joan, unes 5.000 persones, inclosos el veguer Bernat de Riera, el batlle Guillem d'Espells i el degà de la Seu Pere de Sitjar, que duïen armes i van arribar fins al monestir de Jonqueres. Un esdeveniment similar, l'execució del saig Simal, sembla que va reunir menys gent.¹⁵ Altres grans moviments de poble els trobem davant del Palau reial el dia 24 de desembre de 1283, quan es congregaren «pro requirendis consuetudi[ni]bus et franquedis Barchinone» unes 6.000 persones que, segons un testimoni, eren

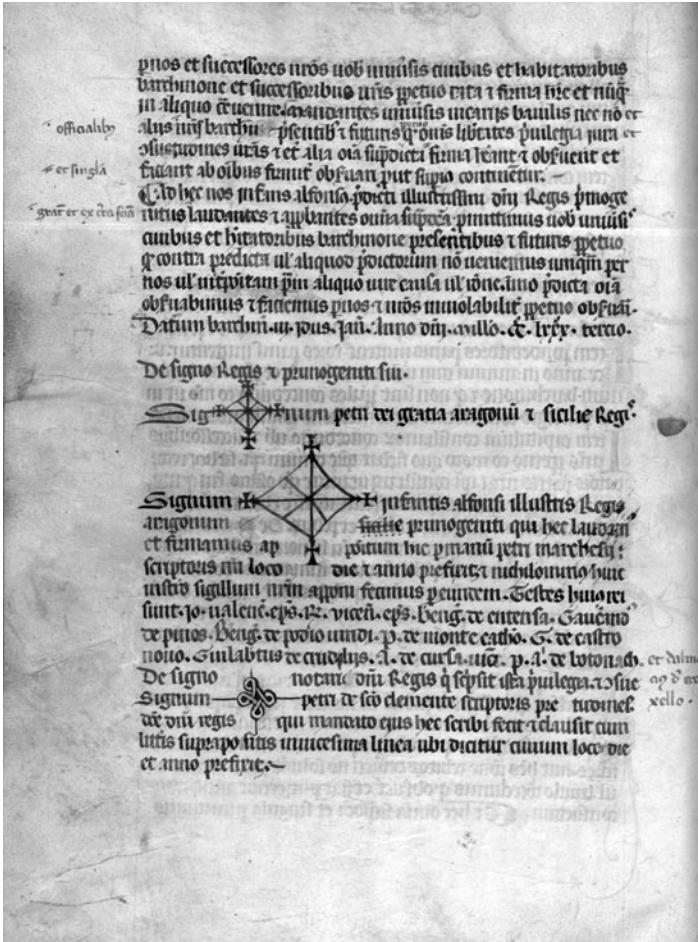
13. BATLLE, «Aportacions a la història d'una revolta popular...», pàg. 24. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents...*, pàg. 279-280: «no cal cercar el punt de conflicte en una distinció abstracta entre rendistes patricis i negocianys ambiciosos, sinó al si de les estructures de propietat».

14. Stefano M. CINGOLANI, «Historiografia catalana al temps de Pere II i Alfons II (1276-1291). Edició i estudi de textos inèdits: 1. Crònica del rei Pere», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 25 (2003-2004), pàg. 201-227. Sobre les tres mans: Josep Maria FONT I RIUS, *Estudis sobre drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona, PUB, 1985, pàg. 357-359; i BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents...*, pàg. 255-256.

15. Ha de ser posterior a 1280, ja que almenys l'1 de juliol de 1280, Simal encara actua com a saig de la Cúria de Barcelona (ACA, Cancelleria, reg. 48, f. 66r).

“populares”.¹⁶ El dia 31, quan «dominus rex dixerat quod daret omnibus bo» a Ninou, hi era present «Bernardum de Petratallia [que més endavant en el mateix any seria veguer], qui loquebatur cum Berengario Ollerii».

Probablement, hem de relacionar amb els esdeveniments d'aquests dies allò que explica un document del 3 de febrer de 1287, que parla d'uns «homines de termino Lupricati qui, tempore domini regis inclite recordacionis patris nostri, intraverunt Barchinonam et venerunt ad palatium nostrum cum armis et vexillis extensis, et etiam incluserunt in domo Fratrum Predicatorum Barchinone probos homines Barchinone tenentes ibi consilium».¹⁷ Es tractaria d'un moment previ a

Còpia del privilegi *Recognoverunt proceres* en un llibre de privilegis municipals de Barcelona: signatures reials. AHCB, 1G-8, Primer Llibre Verd.

16. Als interrogatoris trobem normalment la indicació “apud/ad Palacium”, i en un cas “in Palacium”, però el cotoner Bernardó Rovira diu que «tunc venit usque ad portam palatii, [et] erat ibidem tanta multitudo gen- cium quod non potuit ibidem intrare»; i el mateix declara Guillem colteller.

17. ACA, Cancelleria, reg. 70, f. 38v. Per aquests fets foren portats a judici (f. 100r, 11-IV-1287).

la proclamació del *Recognoverunt proceres* i de la reunió dels prohoms de la ciutat, com de costum al convent dels Predicadors, que prepararen les propostes legislatives que «scriptas tradiderunt» al rei perquè les confirmés.¹⁸

És possible que per aquells mateixos dies s'hagi de situar una altra reunió al convent dels frares de la Penitència o del Sac. En els esmentats interrogatoris de Jaume de Montjuïc, al teixidor Pere de Vilardell se li preguntà sobre si «interfuit congregacioni quam homines de ministerio suo fecerunt apud fratrum de Penitencia pro facto solido et libra». La part corresponent de l'interrogatori al cotoner Jaume de Verdaguer, diu el següent:

...quod hic tunc, cum maior pars cotoneriorum et textorum, sartorum, fabrorum et aliorum ministrorum, congregaverunt se apud domum fratrum de Penitencia. Interrogato qua de causa fuit facta ibidem congregatio, dixit se credere quod pro solido et libra, inter quos erant quidam qui volebant quod quarteria solvererunt pro solido et libra, et quidam non, set maiori pars volebat solido et libra.

Es tractava d'una reivindicació respecte a la tributació de manera proporcional als béns de cada contribuent, com havia establert Jaume I el 1226.¹⁹

Una mica abans de la Pasqua de 1285, es va produir una altra reunió entre les autoritats i grups de menestrals, ara els blanquers, «in palacio domini regis tunc quando vic[ar]ius et consil[i]arii miserunt pro blancheris».

És a dir, que no hi hagué només una o algunes reunions dels prohoms que havien de presentar les seves propostes al rei, sinó que també altres grups de ciutadans, sobretot menestrals, van veure l'ocasió de presentar llurs reivindicacions i de pressionar tant les autoritats públiques com l'assemblea dels prohoms.

EL CONFLICTE DELS LLUÏSMES

Els interrogatoris ens permeten de percebre amb força claredat un problema que havia de ser especialment viu a la Barcelona d'aquells anys, remarcat per Gaspar Feliu: «la relació de la protesta amb la nova legislació sobre lluïsmes».²⁰ Malauradament, els estudis posteriors no han seguit aquesta pista.

Al privilegi *Recognoverunt proceres*, el rei Pere declarava:

Item, concedimus capitulum quod aliquis civis vel habitator Barchinone non teneatur dare nobis vel baiulo nostro vel successoribus nostris, de honoribus quos pro nobis vel successoribus nostris tenuerit, pro laudimio tam de venditionibus, quam stabilimentis quam etiam de permutacionibus nisi lo cinquantè, et hoc concedimus tantum de nobis et successoribus nostris sine

18. *Diplomatari de Pere el Gran. 1. Pergamins i cartes (1258-1285)*, ed. Stefano M. Cingolani, Barcelona, Fundació Noguera, 2011, doc. 377.

19. Ambrosio HUICI MIRANDA i María Desamparados CABANES PECOURT, *Documentos de Jaime I de Aragón*, València-Saragossa, Anubar, 1976-1988, doc. 81.

20. Gaspar FELIU, «Activitats econòmiques», dins Jaume SOBREQÜÉS (dir.), *Història de Barcelona. 2. La formació de la Barcelona medieval*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona/Enciclopèdia Catalana, 1992, pàg. 256.

preiudicio iuris alterius, verumtamen intromitemus nos et tractabimus cum aliis pro quibus tenentur honores in Barchinona quod veniant ad equalitatem super ipso laudimio.²¹

En el mercat immobiliari i rendista de la Barcelona del segle XIII el pagament del lluïisme era una important font d'ingressos per als propietaris dels béns que se cedien en emfiteusi i una càrrega simètrica per als emfiteutes. Per norma, se solia pagar el 30%.²² És evident que la rebaixa al 2% que propugnava el rei, “lo cinquante”, almenys respecte a les propietats reials, i la promesa de buscar acords amb els altres grans propietaris de la ciutat, havia de ser un alleujament important per a una de les parts i una disminució d'ingressos paral·lela per a l'altra. És possible que el rei hagués pres aquesta mesura popular arran dels grans aplecs de gent davant el Palau els dies precedents a la promulgació del privilegi. Ara bé, les protestes de l'Església, que era el major propietari de terres a la ciutat i al Pla, i d'altres possessors de béns el van fer rectificar aviat.²³ Ja el 10 d'abril de 1284 escrivia als prohoms de la ciutat, en resposta a una carta «super facto laudimiorum» i «super acuyndamento nobis facto per aliquos homines et milites Catalonie pro parte venerabilis episcopi Barchinone».²⁴ El rei els demanava que tornessin a les condicions anteriors a la concessió, ja que «non sit conveniens nec nobis nec vobis quod racione huiusmodi fiant diffidamenta per nobiles vel milites aliquos contra nos nec deceat nos racione fame nostre habere divisione occasione predicta cum nobiles supradictis». El dia 4 de maig comunicava el canvi al veguer de Barcelona, dient que ell i els consellers de la ciutat havien de fer que els notaris, als nous contractes, «ne fiat ibi mencio de prestanda L^a parte laudimiorum, set fiant instrumenta secundum quod ante dictum mandatum extitit usitatum». El mateix dia ho feia saber directament als notaris de Barcelona, i es meravellava que haguessin canviat la forma de redactar els contractes «sine speciali mandato nostro».²⁵

Hem de creure que, mentre que els notaris s'ho havien pres al peu de la lletra, el rei havia proclamat l'estatut sols per apaivagar momentàniament la tensió social entre les masses, sense intenció real que fos aplicat? O és que esperava que la mesura fos acceptada per tothom i, davant les decidides protestes, que arribaren fins a l'acuidament del patriciat i de l'Església, s'havia vist obligat a fer marxa enrere?

El conflicte pel lluïisme obeïa a la voluntat de liberalitzar el mercat compartida pel patriciat i part dels mercaders, en el marc d'una pugna entre municipi i Església.²⁶ Gràcies als esmentats interrogatoris, hi veiem també inclosos altres grups socials.

Que la requesta del cinquante fos una de les reivindicacions de les classes menestrals, i que fou per la pressió d'aquestes que el rei la va concedir, ho mos-

21. *Diplomatari de Pere el Gran...*, doc. 377.

22. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents...*, pàg. 281-285 tracta d'aquesta problemàtica, amb certes imprecisions de dates i dades justament relatives a aquests anys.

23. Pere ORTI GOST, *Renda i fiscalitat en una ciutat medieval: Barcelona, segles XII-XIV*, Barcelona, CSIC, 2000, pàg. 71.

24. ACA, Cancelleria, reg. 46, f. 177r.

25. ACA, Cancelleria, reg. 46, f. 190v.

26. ORTI, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 136-137.

tren especialment algunes preguntes dels interrogatoris de Jaume de Montjuïc posteriors a la repressió de la revolta, relatives a un jurament que es feia a casa del mestre Bonanat. Alguns dels investigats, com el pergaminer Arnau de Costabella, el flassader Bonanat Carbonell o el fuster Bernat de Perellada declaren que, quan van prestar el jurament, ho feien «nisi per lo sinquantè, salva fidelitate et dominacione domini regis», i que, a l'arribada del rei per Pasqua, estava previst «quod exirent obviam domino regi, et rogarent eum de facto». El retorn a l'article concedit al *Recognoverunt proceres* era, doncs, si no el principal, almenys un dels motius més importants de la protesta liderada per Berenguer Oller, i, per a sostenir-la, requeria d'un jurament que unís molts individus en una mena de societat.

Aparentment, doncs, el rei va cedir a les pressions tant de l'Església com dels prohoms, establint, però, el pagament d'un lluïsmo ni tan elevat com demanava l'Església ni tan moderat com volien els menestrals. Davant de l'imminent atac francès, l'Església, juntament amb el patriciat, havia de ser el seu principal aliat. En plena invasió, quan els francesos havien entrat a l'Empordà, i a causa possiblement del fet que, malgrat la dura repressió, les tensions a la ciutat no s'havien apaivagat del tot, «convocato generali consilio in Palacio nostro Barchinone», va fer una nova –diríem que salomònica– concessió en ajuda de les classes menys riques, proclamant, el 27 de juliol de 1285, que «non donent nec solvant illo seu illi qui facient predictas vendiciones et alias alienaciones pro laudoymio nisi decima parte precii vel intrate tantum».²⁷

La mesura no va satisfer tothom, o no va ser aplicada de manera rigorosa, perquè el rei Alfons va haver de reafirmar-la més d'un cop, bé a través de públic pregó, com quan el 17 de gener de 1286 renovava allò establert l'any anterior,²⁸ o encara el 13 de novembre des de Salou, abans de salpar cap a la conquesta de Menorca.²⁹ Malgrat les protestes de l'Església, el rei Alfons, el 23 d'octubre de 1287, quan es trobava a Alagó, confirmava la decisió, esperant de venir a la ciutat per trobar-hi una solució.³⁰ El 9 de març de l'any següent ordenava al veguer de la ciutat

...quatenus probos homines et universitate civitatis Barchinone manuteneatis et deffendatis in possessione vel quasi in qua sunt de statuto, concessione seu ordinacione per illustrissimum dominum regem inclite recordacionis patrem nostrum facta super decimo laudimii.³¹

27. *Diplomatari de Pere el Gran...*, doc. 448.

28. Així diu el pregó del rei Alfons: «el senyor rey en Pere, de bona memòria, manà a n'Antich Tió, veguer de Barcelona, per lo noble en Bernat de Peratallada, procurador del senyor rey, en presència dels conseylers e d'altres prohòmens e officials del senyor rey, qui aquí eren presens el Palau seu, quel dit veguer fes observar la constitució o l'astatut la qual era estat fet, e ordonat e publicat per lo senyor rey sobre'l fet dels luysmes». Amb notables llacunes, Pedro J. BASSEGODA MUSTÉ, *Huerto y viñedo en Barcelona. Contribución al estudio de la Historia del Urbanismo de la Ciudad Condal*, Barcelona, ETSA, 1971, pàg. 20-29, publica el document sense donar referència (AHCB (Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona), 1A-115). Per a la qüestió durant els anys següents, vegeu Josep BAUCELLS I REIG, *Vivir en la Edad Media: Barcelona y su entorno en los siglos XIII y XIV (1200-1344)*, Barcelona, CSIC, 2005, vol. II, pàg. 1450-1461.

29. ACA, Cartes Reials Diplomàtiques, Alfons II, extrasèrie 121, f. bv.

30. ACA, Cancelleria, reg. 74, f. 8v i 13v.

31. ACA, Cancelleria, reg. 74, f. 96v.

La qüestió s'arrossegà encara uns quants anys, i es pot veure que les classes dominants tampoc no formaven un front comú, ja que l'Església de la ciutat estava enfrontada als prohoms per uns conflictes que venien de lluny.

LES ESPOLIACIONS DE BÉNS I ELS SEUS RESPONSABLES

E, en semblança de bé, havia fet gran mal en aquell lloc, en gran perjudici del senyor rei e dels prohòmens de la ciutat, així com cell que havia fetes justícies, e desposseït l'Església, el bisbe e gran res de burgesos de Barcelona de llurs rendes e de llurs censals per sa pròpia autoritat.

De fet, coneixem un únic cas segur que correspongui a aquestes afirmacions de Desclot: el d'un cavaller, un tal Berengueró de Sarrià, a qui es van haver de restituir uns censos que percebia i dels quals «eiectus fuit per Arluvinum Fferrerii et Berengarius Ollerii et complices suos sine aliqua iuris cognitione».³² Potser hem de veure una altra intervenció d'Oller per fer-se amb recursos que no li pertocaven: el 12 de novembre de 1286 el rei Alfons escrivia a Ramon de Taiàlà perquè investigués una queixa que havia posat Berenguer de Terrenys, qui no havia pogut cobrar els ingressos dels molins i forns de Barcelona, els drets dels quals havia comprat al batlle Guillem d'Espiells per als anys 1284-1285, «propter impedimenta Berengarii Olerii».³³ La generalització del cronista, doncs, sembla molt exagerada.

En canvi, es troben espoliacions de béns del Bisbat a la ciutat, però no pas a mans dels suposats revoltosos. El 28 de gener de 1284 el rei va adreçar al jutge Pere Costa una ordre perquè fes restituir a la Seu «iurisdiccioibus aliquorum castrorum et locorum, molendinis, aquis, furnis et quibusdam aliis iuribus suis».³⁴ Miquel de Palol, representant de la Seu, presentava el dia 29 de febrer de 1284 davant Bernat de Riera, sotsveguer en nom de Bernat de Peratallada, i del batlle Guillem d'Espiells, una queixa pel fet que els ciutadans (entenem el Consell) li havien sostret «a modico tempore citra» uns ingressos que rebien del mesuratge del blat i de l'oli, a més de les llengües de bou sobrants que li donaven els carnisers i la quinzena part del peix que li donaven els pescadors. Tot i que Bernat de Riera prometé justícia, aparentment aquesta no va arribar.³⁵ Així, el 15 de març el rei havia de manar als consellers i als prohoms de la ciutat que restituïssin aquests drets i impostos, dels quals s'havien apropiat «vestra propria auctoritate», i sense cap judici, després de la confirmació d'un privilegi del rei Jaume, i que, o bé eren drets reials, com el «mensuraticum bladi, olei, salis et rodarii Barchinone, lezdas mercium et molarum, partem redditum molendinorum, iura que recipimus in macello», o bé pertanyien al bisbe i a la Seu, com el «mensuraticum bladi, olei et salis, et ius quod asserunt recipere consuevisse

32. ACA, Cancelleria, reg. 74, f. 97v, 15-III-1287.

33. ACA, Cancelleria, reg. 70, f. 5r.

34. ACA, Cancelleria, reg. 46, f. 157r.

35. AHCB, pergamins 1A-111 i 1A-112.

in piscibus, et ius quod recipere consueverunt in macellis, et aliis rebus». ³⁶ Encara el 6 d'agost de 1285 el rei es dirigia al veguer, al batlle i a altres oficials reials de la ciutat «quatenus compellatis barones, milites, cives et alios homines civitatis et diocesis Barchinone ad dandas decima censualia et primicias, ac restituendas capitulo et clericis diocesi eorundem quas subtraxerunt seu retinuerunt sine aliqua iusta causa». ³⁷

Veiem, doncs, que aquestes ordres que els funcionaris reials no van complir, per la raó que fos, no eren relatives a les imposicions de Berenguer Oller i els seus, sinó a actuacions del Consell o d'altres poderosos de la ciutat.

La vacança al bisbat, per mort d'Arnau de Gurb el 23 de setembre de 1284 i, novament el 7 de febrer de 1285, per la del seu successor, Guerau de Gualba, segurament no va ajudar a la defensa dels interessos de la Seu. A causa de l'excomunió que gravava damunt la Corona, no hi va haver una nova designació episcopal fins al 4 de juny de 1288 en la persona de Bernat Pelegrí. ³⁸

ENFRONTAMENTS HORITZONTALS: EL CAS DE LA PEIXATERIA

A la vista del relat de Desclot, amb la seva versió sobre una gran conspiració, no sempre resulta clar el perquè de les preguntes que va formular Jaume de Montjuïc. Moltes d'elles es referien a grans aplecs populars que, d'alguna manera, havien de ser vistos com a moments d'expressió de tensions i insatisfaccions que foren prelude i justificació de la repressió violenta de la Pasqua del 1285.

Un d'aquests episodis mostra enfrontaments que podríem qualificar d'horitzontals i que, al mateix temps, implicaven també les classes menestrals. Es tracta de la peixateria o d'una de les peixateries de Barcelona. ³⁹ Aparentment els moviments al voltant del trasllat d'aquesta havien engendrat sospites. Guillem colteller, interrogat «super mutacione piscaterie», respongué «quod ipse erat in operatorio suo et operabat de suo officio in die illa que mutabatur piscateria, et vidit quod plures erant ibi qui mutabant ipsam, nisi Ponci[u]m sabater qui portabat quendam discum in capite cum picibus». Mentre el maller Berenguer de Rovira «dixit quod iste tunc erat in operatorio suo quando piscateria mutabatur et vidit ibidem plures homines mutantes eam, tamen non cognovit aliquos, et audiebat quod aliqui dicebant quod bene erat et aliqui quod male erat». Desvetlla sospites que alguns menestrals, com el blanquer Jaume de Pi o els cotoners Jaume

36. ACA, Cancelleria, reg. 46, f. 171v. El mateix dia el monarca mana al veguer i al batlle de la ciutat que facin complir les seves ordres (f. 172r). Desatesa, l'ordre és renovada als consellers i a les autoritats el 4 de maig, i traslladada als mateixos batlle i veguer perquè defensin les possessions de l'Església (f. 190r-v). Es repeteix un cop més el 15 de juliol (reg. 43, f. 4v-5r) i el 3 d'octubre (f. 39v).

37. ACA, Cancelleria, reg. 57, f. 177v.

38. El 5 d'octubre de 1284, el rei escrivia a Pere d'Espieles, degà de la Seu, i a d'altres membres del Capítol perquè esperessin la seva vinguda a Barcelona per elegir un nou bisbe al fi que «in dicta ecclesia esset episcopus qui ipsam ab omni errore in quo est liberaret et ipsam in statu teneret pacificato et tranquillo, propter utilitatem de comodum dicte ecclesie et nostri et terre nostre» (ACA, Cancelleria, reg. 43, f. 39v); mentre que el 30 de desembre de 1284 escrivia a Arnau Sabastida que, a causa de les disputes en la elecció del nou bisbe, «possent redditus et bona ipsius episcopatus minui et abscondi ac etiam deperiri»; per això, a ell i a Pere d'Espieles, els mana esperar (f. 95v).

39. Sobre la peixateria en general vegeu Josefina MUTGÉ VIVES, *La ciudad de Barcelona durante el reinado de Alfonso el Benigno*, Barcelona, CSIC, 1987, pàg. 15-18, i ORTI, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 119-120 i 489-492. De la bibliografia es desprèn que n'hi havia sols una, mentre que la documentació aportada fa pensar que serien almenys dues o que hi havien drets compartits amb el rei.

Verdaguer i Guillem de Sant Joan, foren interrogats sobre si havien contribuït «in illis obulis que dabantur ad piscateriam».

Com de costum, falten dades per poder concretar més. Tot i així, una recopilació de dades, algunes d'inèdites, pot donar una idea dels problemes a l'entorn de la peixateria al llarg de la segona meitat del segle XIII. Els Durfort, que la van construir i en tenien els drets, foren succeïts pels Grony. El 13 de gener de 1258, el rei Jaume I confirmava a Agnès de Ferran, filla del difunt prohóm Pere Grony:

totam piscateriam, cum omnibus iuribus ad ipsam pertinentibus et pertinere debentibus quoquomodo, quam vos et antecessores vestri longo tempore habuistis iuxta ecclesiam Sancte Marie de Mari, [...] dantes vobis de presenti licenciam et plenum posse quod dictam piscateriam, quando vobis placuerit, possitis mutare in placia honoris vestri, coram bocariis, quam habetis iuxta litus maris, vel in quocumque loco honoris vestri vobis placuerit sine preiudicio alicuius.⁴⁰

Alguns anys més tard, el 23 de juliol de 1264, el rei, atès que Agnès li pagava quatre auris l'any de cens, li concedí també, a ella i als seus a perpetuïtat, per altres quatre auris, la peixateria reial.⁴¹ Sembla que Agnès de Ferran es va fer, d'aquesta manera, amb el monopoli de la venda al major de peix. Vint anys després de la primera concessió, el 26 d'octubre de 1278, Antígona,⁴² filla de Sança Salòria, denunciava Agnès de Ferran i el seu fill Bernat de Centelles,⁴³ perquè li havien sostret els drets que tenia sobre la peixateria de Barcelona.⁴⁴ La causa era encara viva el 22 d'agost de 1280, quan el rei encarregà de dirimir-la a Guillem d'Espieles, batlle de la ciutat,⁴⁵ i el 31 de desembre del mateix any, quan traspassà la causa al jutge Ramon de Talalà.⁴⁶ Havia de ser un assumpte complicat si, en lloc del batlle, l'atribuïa a un jutge de tota la confiança reial com aquest, tot i que Talalà l'hagués de delegar a «aliquem iurisperitum ydoneum Barchinone qui processum dicte cause audiatur et colligatur capitulis quibus vos ad eam audienda comode non poteritis interesse». Com passa massa sovint, la polèmica no havia de quedar resolta del tot,⁴⁷ o hi havia d'haver més parts i interessos implicats, perquè al *Recognoverunt proceres*, el rei establiria el següent:

40. ACA, Cancelleria, reg. 9, f. 11v. El document porta com a títol: *Carta confirmacionis Agneti de Ferrando facta super piscateria Barchinone*; i conclou que: «Et cum ipsam mutaveritis in dicta placia vestra vel in alio loco honoris vestri, volumus quod possitis ibi ad servicium dicte piscaterie constituere anvanos et alios cohoptorios ad tenendum in eadem piscateria panerios, cistellas, tabulas et bancos, et omnia alia que fuerint utilia et necessaria ad dictam piscateriam». Publicat a HUICI i CABANES, *Documentos de Jaime I...*, doc. 927.

41. ACA, Cancelleria, reg. 13, f. 202v.

42. La raresa del nom -res a veure, però, amb l'Antígona dels grecs- permet creure que una Antígona present els mateixos anys a Barcelona, filla de Jaume Rebal i de classe menestral, sigui la mateixa persona, ja que en els dos casos apareix com a possessora d'una carnisseria (ACA, Cancelleria, reg. 59, f. 109r i reg. 60, f. 3r).

43. Agnès s'havia casat amb algun membre de la família de Ferran, ja que als documents apareix com Agnès de Ferran, però era amistançada de Bernat de Centelles, del qual va tenir un fill, ell també dit Bernat o Bernardó, legitimat pel rei Jaume I l'any 1283 (Carme BATLLE, Àngels BUSQUETS i Inmaculada NAVARRO, «Aproximació a l'estudi d'una família barcelonina els segles XIII i XIV: els Grony», *Anuario de Estudios medievales* 19 (1989), pàg. 292).

44. ACA, Cancelleria, reg. 41, f. 10v. Encara el 4 de novembre (f. 13r). La besàvia d'Antígona, Maria, tenia drets sobre la carnisseria des del 1224, i des del 1233 també sobre algunes parades de venda del peix, drets confirmats l'any 1259 a l'àvia, Valença (ORTI, *Renda i fiscalitat...*, pàg. 119-120).

45. ACA, Cancelleria, reg. 50, f. 167v.

46. ACA, Cancelleria, reg. 49, f. 7r.

47. Almenys la qüestió de Antígona Salòria es resolgué l'any 1282 amb la venda dels seus drets per 1.200 sous.

Primus scilicet capitulum piscaterie concedimus, quod reducatur ad antiquum modum et pristinum usum, nisi inter vos, dictam universitatem, et tenentes piscateriam aliter conventum fuerit vel ordinatam.⁴⁸

De fet, no gaire dies després, el 15 de març de 1284, el rei hagué d'intervenir perquè els prohoms i els consellers de Barcelona, «auctoritate propria», havien actuat injustament «mutando ipsam piscateriam et occupando iura» de Bernardó de Centelles, fill d'Agnès, quan el dret sobre aquesta el tenia del rei, i per això els manava que li retornessin.⁴⁹ És possiblement a aquest episodi que es refereixen els interrogatoris, mentre que no queda clar que alguns menestrals paguessin un òbol per obrir una peixateria pròpia.⁵⁰

LA RELACIÓ DE BERENGUER OLLER AMB LES AUTORITATS REIALS I CIUTADANES

E no se'n volia estar, per lletres ne per missatges que el rei ne sos oficials li n'haguessen anc trameses, ans, quan negun li'n contrastava a res, ans fos tort o dret, sempre li venia damunt amb tot lo poble, de què ell se faïa capità e governador.

Algun concepte semblant a aquestes paraules de Desclot el trobem al relat de Galceran de Tous, qui escriu «quel vaguer del rey ni nuyl hom no y podia haver poder». Els dos cronistes asseguren que el rei, amb anterioritat a la repressió final, havia intentat d'aturar el moviment –acció que, en absència de documentació conservada, no es pot ni negar ni afirmar– i que la intervenció dels oficials reials –entendrem batlle i veguer– havia estat inútil. La imatge que ens proporcionen és, doncs, novament la d'un front compacte –tot i que inefaç– de l'autoritat pública contra el moviment popular i que es va haver d'esperar la intervenció directa del monarca per solucionar el problema.

Si aquesta darrera consideració és força exacta, la primera no ho és gaire. De fet, la documentació palesa que la inoperància dels oficials reials es donava respecte a actuacions del Consell, no pas de Berenguer Oller i dels seus, mentre que els interrogatoris deixen entreveure, fins i tot, un cert nivell de col·laboració, o

48. *Diplomatari de Pere el Gran...*, doc. 377.

49. ACA, Cancelleria, reg. 46, f. 172r. El mateix dia manava al veguer i al batlle de la ciutat que fessin complir les seves ordres (f. 172r); renovava l'ordre als prohoms i als consellers el dia 20 de març, dient que Bernardó li havia mostrat els documents que certificaven els seus drets (el rei es trobava a Lleida), i «fuit scriptum vicario et baiulo Barchinone vel eorum locum tenentibus quod presentaret dictas litteras dictis consiliariis et probis hominibus et quod de responso quod facerent super premissis nos redderet per suas litteras cerciores» (f. 173r); el 4 de maig tornava a escriure, per queixar-se que encara no s'havien obeït les seves ordres (f. 190r), tanmateix amb Bernardó de Centelles «tamen firmante idonee in posse vestro quod faciat de ipsa piscateria et iuribus eiusdem /quibuslibet\ querelantibus iusticie complementum sub examine Raimundi de Toyiano, iudicis curie nostre, quem super hoc in iudicem assignamus». MUTGÉ, *La ciudad de Barcelona...*, pàg. 18, diu que dels Grony passa als Centelles fins al 1331, de fet ho fa perquè Bernat Centelles és fill d'Agnès. El testament d'aquesta és de 1288 (BATLLE, CASAS i NADAL, «La caritat privada i les institucions benèfiques...»); així mateix, abans de morir ja gran, en va passar l'administració al fill.

50. Jaume de Pi, interrogat «super contribucione obolorum», va respondre que «iste tunc contribuit in illis obulis que dabantur ad piscateriam bene per VII septimanas, et postea recognocens quod piscateria non debebat esse sua, nec lucrabatur in ea aliquid in permutacione ipsius, et sic non dedi[t] ibi aliquid».

almenys de diàleg i proximitat, entre Berenguer Oller i els batlles i veguers de la ciutat, així com que el comportament d'aquests darrers no deixava de ser sospitós.

Als registres de la Cancelleria queda constància de nombroses investigacions sobre el comportament de diferents oficials reials, tot i que, per desgràcia, no sempre en sabem ni les causes ni les resolucions. Almenys en un cas, tenim els extrems de la inquisició, que podríem definir, entre d'altres càrrecs, com de malversació de fons per l'ex-tresorer Arnau de Bastida (o Sabastida), acusat, a més, d'haver venut partides de menjar adulterat o en males condicions durant la defensa de Girona.⁵¹ Així mateix, la documentació d'aquests anys presenta també investigacions contra alguns dels funcionaris, batlles i veguers que ocupaven el càrrec en temps de l'activitat de Berenguer Oller i que possiblement hi estaven involucrats d'alguna manera.

Hem vist que el batlle Guillem d'Espiells i el veguer, o sotsveguer, Bernat de Riera es trobaven junts amb Berenguer Oller i milers d'altres persones el dia de l'execució de Ramon de Font, i que el mateix Bernat es trobava a la reunió a casa dels frares de Penitència, on s'havien reunit la major part dels cotoners, teixidors, sastres, ferrers i altres menestrals, juntament amb Berenguer Oller i altres dels seus més estrets col·laboradors. També trobem un altre cop Bernat de Riera, juntament amb el seu fill Berenguer, el dia de la reunió de Sant Adrià, sobre la qual no tinc més detalls. Com ja he esmentat abans, el blanquer Jaume de Pi ens parla d'una reunió al Palau reial quan el veguer i els consellers van convocar els blanquers:

Et dictus vicari[us] pregaret et castigaret eos de hiis que facta erant in Barchinona, Berengarius Ollerii venit cum pluribus, de nominibus quorum non recordatur, et voluit loqui coram vicario, et vicarius noluit eum audire, et sic dictus Berengarius Ollerii exivit foras cum pluribus, inter quos iste tunc fuit et non remansit in palacio cum ipso Berengario, immo reversus fuit versus domum suam, et sic nescit qui fuerunt illi qui remanserunt cum vicario vel cum dicto Berengario Ollerii.

El dia d'Any Nou, a l'aplec de gent davant el palau reial, Berenguer Oller fou vist parlant amb el veguer Bernat de Peratallada, però cap dels testimonis es trobava prou a prop per entendre de què parlaven. Tot i que no podem precisar quin tipus de contactes hi havia entre Berenguer Oller i els oficials de la ciutat, no sembla que fossin del caràcter inútilment repressiu referit per Desclot. Finalment, el maller Berenguer de Rovira diu que havia anat a casa de mestre Bonanat juntament amb el veguer Antic Tició (o Titó), el dia següent de l'execució de Berenguer Oller.

D'altra banda, la documentació, com ja hem vist, presenta molts incompliments d'ordres reials, però no dirigides contra els presumptes conspiradors, sinó contra usurpacions de béns de l'Església i de particulars comeses per prohoms i consellers de la ciutat, o per incapacitat de mantenir l'ordre públic, que convé d'examinar amb més atenció. Ja poc després d'acabar les Corts, i per complir una promesa que hi havia fet, el rei, el dia 22 de març, ordenava al jutge Ramon de Taiàlà que «inquiratis diligenter contra vicarios, baiulos et bovatarios qui tempo-

51. ACA, Processos en Quart, 1291A.

re nostro officia exercuerant seu tenerunt in diocesi seu episcopatu Barchinone super excessibus, delictis seu culpis per eos commissis et super denunciacionibus, accusacionibus et querelis vobis traditis». ⁵² Més endavant, trobem una ordre de l'infant Alfons, de l'11 de desembre de 1284, al veguer de Barcelona Bernat de Peratallada, perquè capturés i castigués els malfactors que atemptaven contra la pública seguretat; ordre motivada per la negligència d'aquell. ⁵³ Aquesta ordre no sembla que es pugui atribuir als pretesos abusos causats per Oller i els seus còmplices, perquè anava dirigida a tots els veguers de Catalunya i mostra una situació generalitzada de desordre i violència.

Sempre amb la dificultat de poder definir exactament els caps d'acusació, poc després de la repressió, el 24 de maig de 1285, el rei va ordenar al jutge Ramon de Taialà que li enviés el dossier que tenia contra Berenguer, fill de l'ex-veguer Bernat de Riera. ⁵⁴ Per la mateixa època, la segona setmana de juliol, començà un llarg plet contra l'ex-batlle i sotsveguer de la ciutat Guillem d'Espells, que s'havia fugat sense pagar allò que devia al rei de les rendes de la ciutat. ⁵⁵

EL CONTEXT DE VIOLÈNCIA A CATALUNYA

Entre molts mals que havia fets e pensats, sí havia ordenat, aquesta saó, que el dia de la festa de Pasqua proïssimament, que amb lo poble, a no sabut, se lleixàs anar als clergues, e als jueus e a tots los rics hòmens de la ciutat que no volguessen a ell consentir, que els occéis tots, e que es presessen los albergs e tot ço que hi era, a llur ops...

La violència de què parla Desclot la trobem molt difosa, però, un cop més, no exactament en els termes que ell planteja. Sense entrar en detalls de violències privades i puntuals, que poden no venir al cas i que són sempre molt nombroses, ⁵⁶ són de destacar els actes de violència col·lectiva com a senyals de possibles

52. ACA, Cancelleria, reg. 46, f. 169v.

53. ACA, Cancelleria, reg. 62, f. 104v.

54. ACA, Cancelleria, reg. 56, f. 106v. També: f. 122v, 9-VI-1285. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents...*, pàg. 315, parla de les condemnes de Berenguer de Riera, gendre de Bernat Eimeric, de Pere d'Om, gendre de Bernat Grony, i de Simó de Vic, i cita aquests dos documents, més un altre (reg. 56, f. 56v) que no hi té res a veure, i tres pergamins de l'ACB (1-6-1539 i 1-6-3820) que tampoc no parlen de processos, més el testament de Guillaume, esposa de Pere d'Om (ACB, 4-6-134, del 22-I-1283) on aquesta deixa al marit el gruix de l'heretat sempre que «steterit sine uxore vela amasia sive druda et vixerit honeste». De fet, no tenim cap notícia de condemnes, a part de la de Pere Nadal, ja que de Berenguer de Riera només tenim aquesta notícia que, bé que la podem relacionar amb el moviment de Berenguer Oller, no ho fa explícit; Pere d'Om sí que era un dels acusats del moviment, així com Pere Nadal (reg. 56, f. 36r-37r); mentre respecte a Simó de Vic no he trobat més notícies.

55. ACA, Cancelleria, reg. 57, f. 150r, i encara al f. 227v. El 28 de març de 1286 el rei Alfons n'ordena la captura (reg. 66, f. 21r-v). Per més documents sobre la qüestió vegeu reg. 66, f. 23r, reg. 66, f. 21v-22r, f. 150r, f. 179v, reg. 70, f. 5v. Trobarem nombroses investigacions sobre els funcionaris reials els anys següents sense que es pugui especificar els motius, per exemple reg. 63, f. 81v-82r, 83v (2-III-1286), reg. 65, f. 161r i 173r (15-XI-1286).

56. Sobre la violència a la ciutat, especialment entre famílies de prohoms, vegeu BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents...*, pàg. 306-311, que sosté que «els historiadors locals han menystingut de manera sistemàtica tot senyal de violència latent entre faccions i de revenges familiars». Per a l'assassinat de Bernat Marquet, vegeu Carme BATLLE (et al.), *El 'Llibre del Consell' de la ciutat de Barcelona, segle XIV: les eleccions municipals*, Barcelona, 2007, pàg. 141-146. Alguns altres exemples: ACA, Cancelleria, reg. 40, f. 55r (Barcelona, 28-XII-1277), dos casos; f. 74v (Barcelona, 29-III-1278); reg. 42, f. 241v (Barcelona, 30-III-1280); f. 218v (Barcelona, 15-II-1280); reg. 44, f. 183r-v i 48, f. 103r; reg. 48, f. 178v (Barcelona, 8-XI-1280); reg. 49, f. 8v (Barcelona, 1-I-1281); reg. 50, f. 178v (Arbúcies, 10-X-1281); reg. 46, f. 99v (Barcelona, 9-VIII-1283); reg. 60, f. 57r (Barcelona, 17-III-1284); reg. 46, f. 191v (Barcelona, 5-V-1284).

conflictes socials. El 25 de maig de 1280 el rei ordenà Ramon de Taialà d'investigar els homes de Caldes de Montbui que havien atacat amb violència Guillem de Torre, oficial del rei i parent del canceller Arnau de Torre, i el seu fill Guillemó, veguer del Vallès.⁵⁷ Les causes no són clares, però els vilatans

...expugnaverunt domos in quibus predicti erant in villa Calidarum clamando et vociferando 'Muyra, muyra' et 'A foc, a foc' et eiam asportaverunt bigas et funes pro invadendo portam ipsarum domorum, super quod certum earundem prenderunt, cum armis lapideis quamplures proicierunt contra ipsos et eorum familiam.⁵⁸

També a Girona trobem motins causats per diverses persones contra l'autoritat pública. Entre diverses acusacions de destruccions de documents públics que l'infant Alfons remeté en favor de Bernat de Banyoles hi ha que

...dictum fuit quod vos excitastis populum in Gerundam, et quod, excitando dictum populum, clamastis 'Via fors', et quod excitando dictum populum et clamando 'Via fors', dixistis eis 'Ite, barones, ad Curiam et ibi vestra privilegia defendatis', et dixistis 'Eatis omnes ad Curiam, quia homo vult vobis frangere privilegia vestra'; et quod, excitando dictum populum, dixistis eis: 'Eatis omnes cum armis, qui cum armis eritis, et sine armis, qui sine armis eritis, ad Curiam et videatis qui erunt illi qui vobis vestra privilegia frangere volunt'; et dixistis 'Eatis omnes qui arma habetis, et qui arma non habetis cum lapidibus [a]d Curiam, et ibi quidam volunt frangere vobis vestra privilegia, et defendatis illud bene, quia nunc est hora, et defendatis bene privilegia vestra, et omnes homo qui contradixerit, moriatur'; et quod ad predictam excitacionem plures de populo, quidam cum armis et quidam sine armis, venerunt ad Curiam Gerunde.⁵⁹

Els aldarulls a Girona continuaren, perquè el 2 d'abril de 1285 l'infant Alfons manava que investiguessin la culpabilitat del sastre Ramon Carbonell «qui dicitur culpabilis et conscius fuisse in excitacione populi Gerunde et in aliis excessibus commissis in civitate Gerunde».⁶⁰ I trobem altres desordres semblants el 30 d'octubre de 1286, causats pels homes de Cubells i de Montgai.⁶¹

D'altra banda, el 10 de gener de 1284, el rei renovava als habitants de certes parròquies a ponent de Barcelona,⁶² domini de la Seu, el privilegi que tenien ja

57. ACA, Cancelleria, reg. 48, f. 30v. Guillem era cavaller, i ell i el seu fill tenien propietats a Caldes (AHCB, perg. 1A-90).

58. Encara a ACA, Cancelleria, reg. 56, f. 53v-54r, on es diu: «tumultuosis vocibus et clamoribus dicentes 'Muyren, muyren los rossiners baares', hostendentes dictis et factis quantum humana fragilitas nosse sinit, eos velle occidere, nisi a baiulo et aliquibus aliis hominibus ipsius loci essent prohibiti» i s'especificquen nombrosos noms de culpables. També: reg. 59, f. 18r.

59. ACA, Cancelleria, reg. 62, f. 139r, [17/18]III-1285.

60. ACA, Cancelleria, reg. 62, f. 142v.

61. ACA, Cancelleria, reg. 67, f. 110v.

62. Es tracta de «Sancti Baudilii, Sancti Iohannis de Pinu, Sancte Marie de Corneliano, Sancti Clementis, Sancte Marie de Sanctis de Speluncis, Sancti Iusti de Vercio, Sancti Felicis, Sancti Vincencii de Ortis, Sancte Crucis de Olorda, ville nostre Molendinorum, Sancte Columbre de Villadecans et de Guardano et Castridelfels et de toto termino castri de Arapruniano». El privilegi de Jaume I (15-I-1258), a HUICI i CABANES, *Documentos de Jaime I...*, doc. 933.

des de temps de Jaume I de tenir armes per defensa pròpia i de demanar l'ajuda dels veïns.⁶³ El clima d'inseguretat i de violència es troba al darrere d'una ordre de l'infant Alfons, ja recordada, a tots els veguers de Catalunya, de què hi posin remei perquè «videmus cotidie plures querelantes de ra[pi]nis, iniuriis, furtis et aliis maleficiis que inferuntur eisdem per banditos et alios malefactorum in vica[r]iis quas vos tenetis».⁶⁴

LA CONSTITUCIÓ D'ASSOCIACIONS DE CIUTADANS

...havia ajustats molts de sos pars en la dita ciutat e, qui per grat, qui per força, havia quaix tot lo poble menut de Barcelona fet jurar de seguir la sua voluntat.

Aquest era un dels càrrecs principals contra Berenguer Oller segons el relat de Desclot. Els interrogatoris mostren que la constitució de societats o unions entre grups de ciutadans era un fet molt important. En concret, en trobem dues.

La primera temptativa d'associació només afectava els cotoners, i no aconseguí veure quin havia de ser el perill que representava –o el seu nivell de il·legalitat–, ja que es tractava d'una col·lecta, començada aproximadament l'any 1281 entre membres de la professió «ad opus cuiusdam lampade quem faciebant ardere coram altare sancte Eulalie, et ad opus cuiusdam purpuris, et ut subveniretur pauperibus verecundantibus de officio ipsorum», draps de púrpura que havien de servir «pro sepultura cotononerium»; a la qual col·lecta, d'altra banda, alguns interrogats respongueren que no podien participar a causa de les condicions econòmiques.

Possiblement, l'autoritat pública percebia que els cotoners estaven organitzant una confraria gremial, cosa prohibida. I un altre element de sospita seria que aquells diners es podien haver utilitzat per a d'altres finalitats, ja que als cotoners Jaume Verdager i Guillem de Sant Joan els fou preguntat «si de dicta collecta fuit aliquid datum Berengario Ollerii vel complicitibus suis vel etiam piscateria».

La unió més important, però, era la que aplegava Berenguer Oller amb uns quants fidels seus i que mirava d'atraure altres ciutadans per a reclamar alguns drets, cosa que Berenguer féu en algunes reunions prèvies, a Sant Adrià, a Montjuïc i en el moment d'arribar el rei. Per l'interrogatori al pergaminer Arnau Costabella sabem que el dijous abans de Pasqua, un altre pergaminer, Bernat, l'havia cridat a sortir per dur-lo a casa de mestre Bonanat.⁶⁵ Aquí es

63. ACA, Cancelleria, reg. 46, f. 158r.

64. ACA, Cancelleria, reg. 62, f. 104v.

65. Aquest mestre Bonanat, un dels principals membres de la revolta, no apareix a la llista dels acusats ni sembla que fos condemnat, perquè, segons el testimoni del maller (fabricant de cotes de malla) Berenguer de Rovira, aquest va anar a casa seva el dilluns de Pasqua acompanyat per Antic Tició (o Titó), que l'any 1276 havia estat batlle i que era veguer de la ciutat en aquell moment. Sembla que va ser una de les poques figures amb una certa cultura entre els membres de la conspiració (amb els notaris Sanaüja i Pere i un altre mestre, Guenger). Bonanat era un mestre –diríem ara– d'educació primària. Entre els interrogats, tots molt reticents a donar informació, el sabater Guillem, digué que, tot i viure al carreró del mestre Bonanat, no el coneixia. «nisi quod uxor istius tunc dixit sibi quod illo erat qui transibat per dictum vicum et erat provus homo». També es descriu com sem-

trobà amb Pere notari,⁶⁶ Jaume de Puig i Burd de Riera, que li demanaren que jurés d'arreglar-se amb ells. Davant la seva reticència, li digueren que

...bene poterat fieri, quia non faciebant illud nisi per lo sinquantè, salva fidelitate et dominacione domini regis, et si dominus rex nollet quod dictum sacramentum iuraret, quod non esset ibi et poterat hoc facere, maxime quia multi boni homines erant ibi qui fecerant iuramentum.⁶⁷

L'objectiu d'aquesta unió popular amb jurament era, aparentment, reivindicar el pagament del lluïisme segons els termes (el cinquantè) de la concessió règia al privilegi *Recognoverunt proceres* i en contra de la revocació posterior. El fuster Bernat de Parellada fou dut a casa d'un veí seu, Simó Cendra, on li demanaren que s'unís «ad petendum lo çinquantè quod dominus rex eis dederant, et iste tunc iuravit, salva fidelitate domini regi et filiorum suorum». Interrogat després, digué que feien el jurament «ad utilitatem domini regis et salva fidelitate sua, et ad utilitatem civitatis».

D'altra banda, no és aquest l'únic cas de temptativa de constituir una “confraria”, un “sagrament” o una “conspiració”, com són definides aquestes unions als *Costums de Tortosa* (2.4.7). Justament pel maig de 1285 va concloure un judici contra més d'un centenar de ciutadans de Tortosa, aparentment menestrals, per haver fet «unitatem seu sacramenta» a la ciutat, que foren dissoltes en obediència a la llei municipal.⁶⁸ I no és l'únic cas, ja que el 8 d'octubre de 1281 el rei ordenava a la Cúria i paers de Lleida que fessin destruir uns «statuta seu ordinaciones» que havien fet uns menestrals de la parròquia de Santa Maria Magdalena.⁶⁹ El 6 de gener de 1285, l'infant Alfons ordenava a Pere Guerau, batlle de Girona, i a la Cúria de la ciutat de fer saber que «non sint ausi facere per se ipsos comunitatem, collegium, questiam seu et colloquium aut consilium que tangat comunitatem dicte civitatis, in speciali vel in generali, sine consensu, requisicione et mandato vestro».⁷⁰

pre tancat a l'orador cosint amb un col·lega seu, Tomàs. Qui parlà més del mestre Bonanat fou el maller, recentment immigrat a Barcelona, Berenguer de Rovira, que diu no haver anat mai a casa del mestre Bonanat per fer el jurament, tan sols un cop «quadam vice pro emendo quedam libro ad opus filii sui, et alia vice ad conficiendis litteras domno cuiusdam mansi unde ipse tunc fuit oriundus». Bonanat, doncs, feia classes als nens, i arrodonia el sou, que no devia ser gaire elevat, copiant llibrets per a l'ensenyament dels alumnes i escrivint cartes per als analfabets. D'altra banda, tampoc el notari Bernat de Sanaüja va ser inculpat, tot i ser present a la llista dels acusats perquè, com em comunica Jordi Fernández-Cuadrench, el 28 d'abril ja redactava documents. Els documents més pròxims a les dates que ens ocupen són els següents: *ACB*, 1-6-3856 (30-I-1284); *ACB*, 4-49-117 (30-III-1284); *ANC*, 1-167-T-338 (28-IV-1285); *ACB*, 1-1-2043 (28-IV-1285); *ACA*, Diversos Patrimonials, Can Falguera, c. 41, s. n. (25-VI-1286). Actua com a notari el 20-III-1287 (*ACB*, 1-1-953).

66. A l'època els notaris formaven part de la mà menor, i en la consideració estamental es trobaven al mateix nivell que els menestrals (BATLLE, *El Llibre del Consell*..., pàg. 43-44).

67. Com hem d'entendre aquesta qualificació de “bonos homines”? Deixem de banda qualsevol possible implicació amb el catarisme, que entre ells es definien com a bons homes. L'expressió val només com a homes bons? o encara té reflexos del significat que tenia al segle XII d'equivalent a prohoms (FONT, *Estudis sobre drets*..., pàg. 416-428)? Aquesta segona possibilitat implicaria que el jurament involucrava també exponents de la classe més elevada. La dona de Guillem sabater deia que mestre Bonanat era “provus homus”.

68. *Diplomatari de Pere el Gran*..., doc. 453, 475, 476 i 478.

69. *ACA*, Cancelleria, reg. 56, f. 54r.

70. *ACA*, Cancelleria, reg. 62, f. 112v. Hauríem de creure que aquest jurament, com les altres associacions de menestrals, era entès com una mena de associació alternativa al Consell, ja que la unió en «confratriam et fraternitatis unanimitem» a través de juraments és a la base de la constitució dels primers municipis? Vegeu FONT, *Estudis sobre drets*..., pàg. 478-482, també per la citació. Igualment hem de tenir en compte que la fórmula del jurament, que preserva els drets reials i és per al bé comú, es correspon a la que prestaven els consellers i els jurats municipals (FONT, *Estudis sobre drets*..., pàg. 530).

En relació amb els juraments fets entre menestrals a Tortosa, en absoluta contemporaneïtat amb Barcelona, hem d'apuntar que l'esmentat article 2.4.7 de les *Costums de Tortosa*, que és el que se segueix en la sentència dissolutòria, diu:

Nuyla confraria ni nuyls sagraments ni nuyls conspiracions, en la ciutat de Tortosa ni en sos térmens, no són ni deuen ésser en carnicers, pescadors, muntaners, fusters, ferrers, pilicers, sabaters, ni altres menestrals, ni corredors, ni altres hòmens. E si's fan, ço que Déu no vuyle, lo veguer els ciutadans les deuen, sens tot alongament, desfer e destruyr. E és a saber que aquells qui vénen contra aytals sagraments o enpreniments, non caen en infàmia, ni en neguna altra pena, jassia ço que u facen contra volentat dels altres.⁷¹

Les lleis pròpies de Tortosa, doncs, no preveïen cap condemna, a part de la dissolució de la confraria o societat constituïda entre menestrals. I així sembla que s'havia actuat a Lleida i Girona en els casos esmentats abans. Aquesta normativa és inspirada en el *Corpus Iuris Civilis*, D. 47.22.3: «Collegia si qua fuerint illicita, mandatis et constitutionibus et senatus consultis dissolvuntur».

És perceptible la voluntat reial de controlar i dirigir qualsevol tipus de unió entre ciutadans, sobretot de la classe menestral, i, eventualment, d'organitzar-les en funció del govern de la ciutat i no com a agrupacions a part que poguessin actuar indiscriminadament en defensa de les persones.⁷² I això, almenys fins al primer quart del segle XIV, ja que en temps del rei Alfons III van començar les autoritzacions.⁷³

En aquesta direcció es pot llegir una provisió del rei, promulgada a sol·licitud de la universitat, i sobretot dels seus menestrals, el 5 de febrer 1284, poc després del *Recognoverunt proceres*, amb la qual, per proveir al «bonum et pacificum regimen civitatis Barchinone», sobretot de cara a una millor i més correcta administració de la justícia

...damus et concedimus vobis probis hominibus, civibus et /toti\ universitati Barchinone presentibus et futuris licenciam et potestatem quod ordinetis et ordinare possitis per deenes vos omnes, tam inter maiores quam inter

71. *Costums de Tortosa*, ed. Jesús Massip i Fonollosa, Barcelona, Fundació Noguera, 1996, pàg. 85-86.

72. BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents...*, pàg. 175: «en general els comtes reis sospitaven de qualsevol collectiu laic que no estigués autoritzat».

73. Segons MURGE, *La ciudad de Barcelona...*, pàg. 114-122, la negativa era «propter confratrorum abusum» (pàg. 114 sense citar la font documental). La presència de «exadarios et bordarios, pelliparios et sutores, textores et omnes ministeriales» a les constitucions de Pau i Treva de Barcelona del 9 de juny 1200 (*Les Constitucions de Pau i Treva de Catalunya (segles XI-XIII)*, ed. Gener Gonzalvo i Bou, Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1994, pàg. 123) no significa, malgrat allò que es diu sovint, que ja existissin organitzacions gremials. Tampoc em sembla que es pugui entendre l'acte de 1203 com a creació de la confraria dels sabaters; de fet, al document alguns «confratres» construeixen un altar en honor de sant Marc a la Seu i hi estableixen un prevere que digui cada dia missa per les seves ànimes, tot amb autorització del bisbe de la ciutat. El problema, al meu entendre, és que entre els nou noms de fundadors que apareixen al document, tant sols dos són «sartor», i podria també ser el cognom; el fet que al segle XIV la capella es relacioni amb els sabaters i sant Marc en sigui el patró, no vol dir que l'any 1203 ja existís una confraria de sabaters, fet que contrastaria, a més, amb el comportament dels reis al llarg de tot el segle XIII (vegeu Philip BANKS, «The origins of the 'Gremi de Sabaters' of Barcelona», *Quaderns d'Arqueologia i Història de la Ciutat*, 18 (1980), pàg. 109-118). El document, a Sebastià PUIG I PUIG, *Episcopologio de la Sede Barchinonense*, Barcelona, 1929 ap. doc. 87. Sobre l'assistència als pobres al segle XIII vegeu BATLLE, CASAS I NADAL, «La caritat privada i les institucions benèfiques...: «al segle XIII, les confraries tenien encara un caràcter purament pietós, no eren associacions corporatives d'un treball o ofici concret». Tot i així, almenys aquesta temptativa dels cotoners semblaria contradir, almenys en part, tal afirmació.

mediores quam etiam inter minores, et eligere ipsas deenas per capita hominum magis segurs et assegurs qui apud [eo]s reputentur et habeantur bone vite et bone intencionis.

Els elegits havien de jurar el càrrec davant del veguer de la ciutat i actuar d'acord amb ell «in auxilium et deffensionem civium et hominum dicte civitatis contra quoslibet nolentes eis facere ius vel recipere ius ab eis».⁷⁴

Entre les associacions de caràcter predominantment econòmic, destaca –vint anys després de les Ordenances dels prohoms de la Ribera, embrió del Consolat de Mar– la concessió del dia 19 de juny 1279 als mercaders d'eleger-ne dos que «aministrent et faciant omnia que necessaria viderint ad comunem utilitatem ipsorum omnium et singulorum super mercatoribus suis bene et fideliter et absque diminucione nostrorum iurium procurandis».⁷⁵ I sempre es tracta de concessions reials, evidentment a petició dels interessats, i no d'iniciatives autònomes.⁷⁶

LA REPRESSIÓ DEL MOVIMENT REIVINDICATIU DE BERENGUER OLLER

Venim ara als actes finals del moviment de protesta, amb la dura repressió i execució de Berenguer i alguns dels seus companys. Bernat Desclot, més enllà de la seva visió partidària dels fets, n'havia d'estar prou ben informat, ja que almenys al moment de l'arribada del rei Pere a Barcelona, la Pasqua de 1285, es trobava a la ciutat.

El cronista conta que el rei, que es trobava a Saragossa, un cop informat de la situació que es vivia a Barcelona, s'hi encaminà ràpidament, i Divendres Sant s'aturà a Martorell. Tothom n'estava informat, i tant els prohoms com Berenguer Oller decidiren d'anar-li a l'encontre, per posar-se en situació d'avantatge abans que el rei no entrés a la ciutat.

Per les actes dels interrogatoris coneixem una «congregacione facte in die Ramis Palmarum apud Montem Iudaycum». En un primer moment es van trobar tots a Sant Pau del Camp, unes cent persones, com testimonia Jaume Espatller, una gran multitud segons el fuster Bernat de Perellada, i, després de missa, «Berengarius Ollerii, cum magna multitudo gencium», es van dirigir a Montjuïc. A més de Berenguer Oller, sabem que hi havia el sabater Déulovol, en Novel i el teixidor Simonet. El cotoner batejat Pere de Colomer ens diu que s'hi va parlar «de adventu domini regis», i Déulovol va dir «quod die quod dominus rex intraret Barchinona, quod omnes exirent obviam sibi, et nullus esset ausus tenere operatorium apertum nec facere aliquid, et quod omnes clamarent ei», i que'ls fes mercè «si aliquid fecerunt contra voluntatem ipsius domini regi». I Berenguer Oller va afegir: «Barons, si el senyor rey me prenía n'em demanava, ves, yo he bones fermanses que daré, que bastaran bé, però, si obs hi era, tots hi fòsets».

74. ACA, Cancelleria, reg. 47, f. 69r.

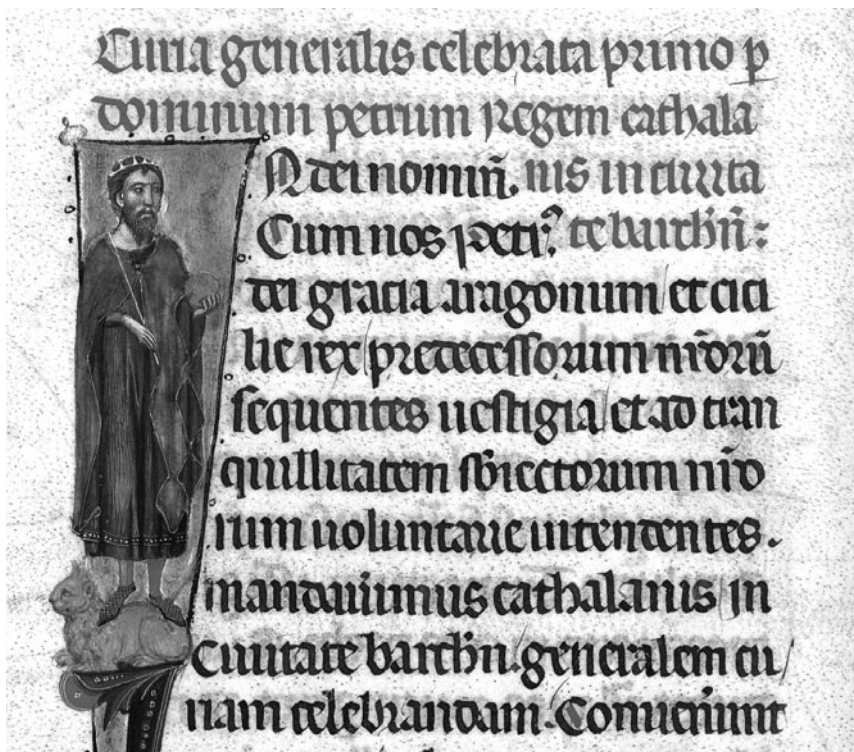
75. Reg. 43, f. 142r. AHCB, perg. 1A-89.

76. Una concessió semblant havia fet Jaume I el 21-IV-1218 als molers reials del Montjuïc, els quals, amb aprovació del batlle de Barcelona, podien escollir tres cònsols «qui regant et teneant in bono robore et vigore vestrum officium molarie» (HUICI i CABANES, *Documentos de Jaime I...*, doc. 6).

Tanmateix, el rei, que, segons Desclot, «era dels certs i dels savis cavallers del món», s'avançà i, cavalcant tota la nit del divendres 23 de març, entrà a palau abans no es fes de dia. L'arribada del rei ens la confirmen els testimonis del blanquer Jaume de Pi i de Guillem colteller, ja que alguns es reuniren davant del palau reial. El blanquer, a la pregunta de si sabia qui hi havia anat, va dir que

Petrum, nepotem d'en Arbosset, et quedam alium iuvenem, qui morabatur cum Arbosseto qui non est modo ibidem, dixerunt huic tunc: 'Venite nobiscum apud palacium, quia maximus tumultus est ibi', et iste tunc dixit: 'Eatis vos alii, quia ego nolo ibidem ire'.⁷⁷

El matí del dia 24, rebuda la notícia, Berenguer Oller perdia una bona part de les seves esperances. Tot i així, tal com narra Desclot, va anar a trobar el rei, que cavalcava pels carrers de la ciutat amb poca companyia. En acostar-se al rei, intentà de besar-li la mà, però aquest, en saber de qui es tractava, la hi negà i li digué

Efígie del rei Pere el Gran a l'inici de les constitucions del seu regnat copiades en un llibre de privilegis municipals de Barcelona. AHCB, 1G-10, *Llibre Verd*, f. 88v.

77. Arbosset, que era blanquer, forma part del grup dels acusats.

que «no era costum ni és de reis que l'un a l'altre besés la mà». Oller es disculpà, tot dient que no ell no era cap rei ni fill de rei i que voldria parlar de coses que serien de profit al monarca. El rei acceptà i el féu conduir a palau, només a ell i als seus companys més propers. Escriu el cronista messinès Bartolomeo di Neocastro que «jam Petrus [sic] ille Ollerius palatium regium jam tenet hospitio; jam popularibus auris extollitur; jam pars regis habet»; i també relata un breu diàleg entre tots dos en el moment de la trobada pels carrers de la ciutat.⁷⁸ És a dir, que Desclot i Neocastro concorden a reproduir aquella situació que –diria– és a mig camí entre una conversa i un acte de supèrbia: l'actuació com a rei d'Oller.

Aparentment, tot i que no sabem els noms dels set companys de Berenguer ajusticiats, alguns dels principals membres de la “revolta” no estaven amb ell en aquell moment, perquè aconseguiren de fugir. Dels noms que més sovint apareixen en els interrogatoris, entre els importants, només el mestre Bonanat, tot i no haver estat ajusticiat, no forma part del restringit grup de fugitius que veurem més endavant.

L'endemà, Diumenge de Pasqua 25 de març, arrossegats per uns muls, Berenguer Oller i set dels seus companys foren penjats d'una olivera, Oller més amunt que cap altre. El relat de Neocastro presenta aquí elements de major crueltat, ja que, segons diu, el rei ordenà de cegar els presoners un cop ja duts a Palau, el dia abans de penjar-los.

El relat, molt breu, de la crònica de Galceran, fa sospitar que alguns elements del relat de Desclot, sobretot els més literaris, podrien haver estat inventats, o almenys en part modificats, pel cronista. Segons deixa entendre Galceran, havia tingut lloc una operació més coordinada de tipus policíac. Allò que també sembla que es pot deduir del testimoni de Galceran és una certa major confusió i inseguretat respecte al testimoni de Desclot, durant i també després de l'actuació reial, ja que escriu que «foren presos aquell jorn molts d'altres justs i no justs, i llurs béns presos i mal menats», fet, d'altra banda, que pot fer referència al bloqueig de mercaderies que sortien de la ciutat els dies següents. Aquesta afirmació de Galceran, com podrem veure, té una certa correspondència amb els fets. Semblaria, doncs, pel seu relat, que la tensió social havia d'ésser més forta (i més profunda), que la d'un senzill enfrontament entre classe baixa, per un costat, i la resta del cos social, per l'altre.

L'expeditiva i dura repressió molt possiblement va ser deguda més a la inestabilitat de la situació, en un moment en què els francesos eren a punt d'atacar Catalunya que a les efectives culpes dels “rebels”, i menys encara perquè volguessin entregar la ciutat als francesos. La ciutat de Barcelona, especialment el patriciat i els grans mercaders, així com l'Església (no hem d'oblidar que el rei i les seves terres havien estat excomunicats), eren d'extrema importància per al monarca, sobretot per l'aportació econòmica que podien i havien de donar. En un context semblant, el rei no es podia permetre perdre'n el suport acceptant reivindicacions de la classe d'artesans i menestrals. A més, la situació de greu inestabilitat, almenys a tota la vegueria de Barcelona, aconsellaven el rei de

78. Bartholomaei DI NEOCASTRO, *Historia Sicula*, a. 1250-1293, Bolònia, 1921, cap. 96.

tallar ràpidament, i de manera explícita, qualsevol moviment social que pogués atemptar contra l'estabilitat i els privilegis de les classes que més l'havien de suportar.

Un document, l'únic que fins ara era conegut, permet de percebre alguns detalls més respecte a l'actuació reial i dóna els noms dels principals membres del grup que aconseguiren d'escapar a la repressió. El mateix 25 de març, el rei s'adreçà a Bernat de Peratallada, veguer de Barcelona i Girona, a tots els veguers i públics oficials de Catalunya, Aragó i València i a uns quants nobles. El rei els diu que, en arribar a Barcelona, s'havia trobat amb uns habitants «proditores nostros et rebelles» que havien comès «plures excessus et facta illicita contra magestatem regiam et diminucionem nostre iurisdicionis», i, ja que uns quants «fugam arripuerunt», mana que siguin capturats i que el veguer procuri que no trobin suport en la població i que enviï ràpidament a Barcelona els que hagin estat presos. I afegeix el nom d'alguns dels que eren considerats culpables i es creia que podien haver fugit: Pere Nadal, Ramon de Montseny, Arnau de Soler, Arluví, Pere Bernat, Bartomeu de Puig, n'Estanyol, Bernat d'Andreas, en Marfa, el notari Sanaüja, el sabater Déulovol, el mestre Guenger, en Castlania, Guillem Marquès, Jaume de Puig, el pellisser Ramon Duran, el frener Bernat Guasch, Pere d'Om i el seu fill, el blanquer n'Arbosset, el teixidor n'Avarçó i el seu germà en Tort.⁷⁹ Aquests van ser condemnats a cinc anys d'exili, com es desprèn de l'acte de perdó en favor de Pere Nadal del 16 d'agost de 1287.⁸⁰

Tot i així, com s'ha vist, el notari Sanaüja, tot i estar entre els fugitius, ja actuava tot just un mes després. La condemna, no gaire greu, per als fugitius, contrasta fortament amb el rigor i la duresa de l'execució de Berenguer Oller i els altres i és un dels elements que permet de revisar el comportament del rei. Alguns d'aquests fugitius, o dels seus familiars, els trobarem promptament restablerts entre els prohoms de la ciutat, com per exemple Pere d'Om, que va formar part dels ciutadans que juraren el nou rei Jaume II quan arribà a Barcelona.⁸¹

Les investigacions per aclarir els fets i descobrir els culpables van començar de seguida i van durar un cert temps, ja que el 10 d'abril, el rei escrivia a Ramon de Taialà que «procedatis cum diligentia et sollicita expedicione, recipiendo testes et alia faciendo que vobis expedire videbuntur», i el 24 de maig encara li demanava notícies respecte a la culpabilitat del fill del veguer, Berenguer de Riera.⁸² Se'n van fer càrrec un jutge de plena confiança del rei, Ramon de Taialà, un altre jutge, Jaume de Bianya, i el procurador Jaume de Montjuïc, mentre que Bernat de Segaler s'havia d'encarregar dels béns requisats.⁸³ Tot i confiar en les qualitats de Taialà, el rei li deia, com d'altra banda era normal, que es reservava el dret de la sentència definitiva.

79. D'aquests, als interrogatoris, apareixen el llancer Arnau de Soler, Arluví, el sabater Déulovol, Jaume de Puig, el blanquer Arbosset i el teixidor Tort; tinc testimoniat un "Tort textor" l'abril de 1241 (ACA, Cartes Reials Diplomàtiques, Jaume I, c. 2, Extrasèrie carta 65, f. 3v), mentre que Pere Nadal havia estat conseller de la ciutat l'any 1284 (AHCB, perg. 1A-120) i hauria de tractar-se del fill adoptiu de Maria de Riera i Berenguer d'Om i germanastre d'un Bernat de Riera, ja difunt el 26-IV-1272 (ACB, 1-6-3820).

80. ACA, Cancelleria, reg. 75, f. 25r.

81. ACA, Cancelleria, reg. 55, f. 42r. Vegeu BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents...*, pàg. 315.

82. ACA, Cancelleria, reg. 56, f. 66v i 106v.

83. ACA, Cancelleria, reg. 56, f. 105v.

Les mesures repressives, a més de les inquisicions, preveïen el segrest de béns, mercaderies i comandes de culpables i sospitosos, en general de tots aquells «habitatores Barchinone qui inde exirent a proximo festo transacto Resurreccionis Domini in antea». ⁸⁴ Això va generar un gran desordre i confusió a tot Catalunya, i obstaculitzà, durant un temps, tota activitat comercial. Les dues setmanes següents a la repressió, el rei es va veure obligat a donar una enorme quantitat d'ordres de desemparrar mercaderies i vaixells que havien estat retinguts perquè eren sospitosos de portar carregaments o comandes dels acusats o d'altres participants en la revolta que havien fugit. ⁸⁵ El bloqueig de les activitats comercials al voltant de la ciutat era tal que, per exemple, el carnisser Bonanat, i vint-i-dos més, van haver de demanar permís de dur moltons i altres caps de bestiar més enllà del Llobregat fins a Molins de Rei o cap a Granollers i Sant Celoni. ⁸⁶

És possible que, d'una banda, les necessitats de la guerra que s'aproximava i, de l'altra, la confusió i la paràlisi de les activitats comercials obliguessin el rei a donar per concloses les investigacions, i només van quedar testimoniades per a l'any següent algunes reclamacions de ciutadans de Barcelona que s'havien vist desposseïts d'algun benefici. La confluència d'interessos entre patriciat i Monarquia, ben expressada a la *Crònica* de Desclot, va deixar sense gaire possibilitats qualsevol ressorgiment del moviment, i tot, aparentment, tornava a la normalitat.

No sembla una casualitat que l'esmentada carta del rei parli de “proditores”, i Desclot explicita la traïció dient que Berenguer Oller volia retre la ciutat al rei de França. Com havia fet deu anys abans –quan era infant– contra el seu germà de pare, Ferran Sanchis, acusat de traïció i negat a l'acte de ser capturat al riu Cinca, el rei Pere volia que Berenguer Oller i els altres capturats el dia de Pasqua fossin entesos com a culpables del crim de lesa majestat, doncs de traïció, i per això era possible d'aplicar-los la pena de mort sense judici. Tot i que la pena no era recollida al dret propi català, *Usatges de Barcelona* o *Costums de Catalunya*, el delictes es trobava tipificat al dret romà, que era utilitzat com a font supletòria en cas d'absència de normativa específica al dret català. ⁸⁷

Més enllà d'entrar en qüestions relatives a les diferents actuacions de govern del rei Pere, encara per estudiar en profunditat, cal destacar alguns aspectes relatius a la ciutat de Barcelona i a les contingències de la revolta. El rei assumí que no es tractava d'un assumpte de justícia local, sinó reial, també tenint en compte certes relacions de les autoritats locals amb els revoltosos i l'aparent

84. ACA, Cancelleria, reg. 56, f. 39v-40r.

85. Sobre aquestes mesures vegeu WOLFF, «L'épisode de Berenguer Oller...», que cita gairebé tota la documentació pertinent.

86. ACA, Cancelleria, reg. 56, f. 40v.

87. *Corpus Iuris Civilis*, D 48.4.1: «Maiestatis autem crimen illud est, quod adversus populum Romanum vel adversus securitatem eius committitur [...] quove quis contra rem publicam arma ferat: quive hostibus populi Romani nuntium litterasve miserit signumve dederit feceritve dolo malo, quo hostes populi Romani consilio iuventur adversus rem publicam: quive milites sollicitaverit concitaveritve, quo seditio tumultusve adversus rem publicam fiat»; 48.4.3: «Lex duodecim tabularum iubet eum, qui hostem concitaverit quive civem hosti tradiderit, capite puniri»; 48.4.10: «Maiestatis crimine accusari potest, cuius ope consilio dolo malo provincia vel civitas hostibus prodita est»; 48.4.11: «Is, qui in reatu decedit, integri status decedit: extinguunt enim crimen mortalitate»; i també al *Liber iudiciorum* II, 1, 8: «horum omnium scelerum vel unius ex his quisque reus inventus intractabilem sententiam mortis excipiat, nec ulla ei de cetero sit vivendi libertas indulta». En quant a la utilització del Dret romà, o “ius commune”, com a font supletòria en cas de no tenir normativa en els “iura propria” vegeu Elena ROSELLÓ CHERIGNY, *La abogacia de Barcelona: diàlogo con la historia*, Barcelona, Il·lustre Col·legi d'Advocats de Barcelona, 2014, pàg. 14-16.

incapacitat de fer obeir les seves ordres. La dura repressió era, evidentment, una declaració d'on estaven, en aquells moments crítics, els interessos del rei i la necessitat d'ordre a la ciutat: s'hi fa evident la voluntat de protegir l'Església, sobretot en un moment de vacança a la seu episcopal, i la podríem interpretar com un toc d'atenció als prohoms i al Consell, amb llurs dissensions internes i les aparents prevaricacions contra l'Església. És clar que el rei depèn, de cara a la defensa de Catalunya, de l'ajuda financera i en homes tant dels uns com dels altres, com ho demostra, per exemple, el protagonisme dels almiralls Ramon Marquet i Berenguer Mallol. Amb la seva intervenció ràpida dóna la impressió que no està disposat a acceptar dissensions internes i a canvi protegia, d'alguna manera, els interessos econòmics que es podien veure perjudicats per algunes de les reivindicacions de Berenguer Oller i dels seus.

Monarquia i ciutat en els models historiogràfics del segle XIII

La inclusió de l'episodi de Berenguer Oller a la crònica de Desclot, narrat també per Galceran de Tous i del qual arribaren ecos fins a Sicília, com mostra Bartolomeo di Neocastro, però obviat per l'anònim de les *Gesta comitum Barchinone et regum Aragonie*, no la devem només a la seva consciència d'historiador, que no podia evitar de narrar uns fets que, en la perspectiva reial i centralista de la seva obra, no podien ser passats sota silenci perquè eren força coneguts arreu. La seva incorporació respon també a la teoria política subjacent a l'obra, que construeix un model de príncep ideal, i que, al mateix temps, tot i algunes crítiques al moment de la guerra, presenta un Pere II heroic i conqueridor –un segon Alexandre–, en línia amb la propaganda reial o, almenys, amb una imatge difosa del monarca.⁸⁸ D'acord amb aquesta visió, el comentari que conclou l'episodi dóna, d'alguna manera, la justificació del perquè i del com se n'ha parlat:

E no us meravellats com, entre els bons fets e nobles del rei en Pere d'Aragó e de Sicília, compta hom aquest fet d'en Berenguer Oller, car major fet fou e major conquesta que si hagués pres quatre castells o cinc de sos enemics. Que diu lo prohom en un proverbi antic que no és tan forts enemic com cell qui és familiar d'hom. Perquè, si bé s'eren de sa terra, aquest més féu que no par, car ell los poc prendre així, segons les obres que havien començades, e l'ordonament e l'empreniment que havien fet e el poder que s'havien donat.

Hem de notar, tanmateix, que en el conjunt de l'obra de Desclot Barcelona té un paper secundari. Per exemple, la ciutat no apareix en el relat modèlic de les Corts de 1228, quan es va organitzar l'expedició de conquesta de Mallorca, mentre sí que la trobem en el relat paral·lel que ofereix el *Llibre dels fets*.⁸⁹ Els fets de

88. CINGOLANI, *Historiografia, propaganda i comunicació...*, pàg. 311-315.

89. Vegeu els comentaris a Stefano M. CINGOLANI, «El *Llibre dels fets* del rei Jaume I i el *Llibre del rei en Pere* de Bernat Desclot», dins Germà COLON i Tomàs MARTÍNEZ (ed.), *Jaume I: fets, actes i paraules*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I/Fundació Germà Colon, 2008, pàg. 287-312.

la revolta hi són inclosos perquè és una “gesta” del rei, i no per una atenció substancial a la realitat ciutadana. A la *Crònica*, Barcelona és presentada com a ciutat noble que col·labora activament a les guerres amb un paper important entre les ciutats, com per exemple en el setge de València o a la temptativa de defensa de Panissars per impedir la invasió francesa, però no té veu pròpia. En qualsevol cas, la narració sobre Berenguer Oller és la que més directament entra en detalls dels equilibris polítics dins la ciutat, més enllà del seu paper subaltern respecte a la Monarquia.

Aquesta limitació no ha d'estranyar, i no solament perquè la de Desclot és, primàriament, una crònica reial; a la resta de la historiografia catalana, almenys fins a l'obra de Pere el Cerimoniós, ja a final del segle XIV, la perspectiva és similar. Fins a la *Crònica* d'aquest monarca la mirada del cronista no es dirigeix a examinar les actuacions populars, i quan ho fa, és sempre des d'una perspectiva monàrquica i aristocràtica; per exemple, en la narració dels tumults de València a l'època de la guerra de les Unions.⁹⁰

Així mateix, convé de veure les coincidències i les diferències de la visió de Desclot amb altres formes d'expressió historiogràfica, no necessàriament escrites, del seu temps. Perquè, per exemple, la coincidència d'interessos entre la monarquia i el patriciat barcelonès, característica de la vida política i organitzativa de la ciutat,⁹¹ és feta visualment evident en el més famós cicle de frescos profans del temps, el dedicat a il·lustrar moments de la conquesta de Mallorca, celebrada en una casa particular, l'actual palau Aguilar, en paral·lel amb els frescos del Saló del Tinell del palau reial.⁹²

I aquesta mateixa coincidència d'interessos, que es fa gairebé dependència, la trobem a la resta de la historiografia catalana del segle XIII i de bona part del XIV, no sols a Desclot, sinó des del mateix començament de les sèries d'annals de la família Barcinonense. Per la mateixa selecció dels fets que hi són recordats, tot i tenir en compte el limitat horitzó informatiu dels annals, sobretot al llarg del segle XIII, es fa palès que el model memorial que es vol crear és centrat en la ideologia monàrquica i s'adreça a destacar-ne el caràcter victoriós i conqueridor.

El fet, però, que la documentació conservada, tot i que abundant, sigui encara opaca respecte a la retòrica municipal, si ja n'existia, no permet d'integrar els elements oferts pels textos historiogràfics amb altres discursos, eventualment de caràcter oficial.⁹³ Al mateix temps, en quant als textos, el problema d'una valoració més exacta es pot veure agreujat pel desfasament entre el moment de còpia dels testimonis manuscrits i la possible data de llur redacció. S'hi ha d'afegir que, en el moment de la redacció d'aquests textos historiogràfics –els primers i principals en el decenni entre 1269 i 1279–,⁹⁴ ja presenten alguns elements temàtics ben formats, a propòsit dels quals és impossible, almenys de moment, de remuntar més enllà en el temps amb una mínima precisió.

90. Vegeu Stefano M. CINGOLANI, *La memòria dels reis. Les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle X al XIV*, Barcelona, Base, 2007, pàg. 262-264.

91. Vegeu BENSCH, *Barcelona i els seus dirigents...*, pàg. 77, 287, 289 i 297.

92. Per al context històric vegeu CINGOLANI, *La memòria dels reis...*, pàg. 142-143.

93. Pol SERRAHIMA I BALIUS, «Literatura històrica i retòrica municipal a la Barcelona baix-medieval», *Barcelona Quaderns d'Història*, 20 (2014), pàg. 29-57.

94. Un resum de la situació, amb algunes noves propostes de datació, a Stefano M. CINGOLANI, «Note sulla storiografia catalana (1266-1282)», *Medioevo romanzo*, 33 (2009), pàg. 415-424.

Un primer acte significatiu de col·laboració entre Monarquia i Ciutat en la proposició d'un model historiogràfic en què el focus és, però, centrat en la dinastia i no en el municipi, és la traducció al català de les *Gesta comitum Barchinonensium*. Molt probablement volguda pel mateix rei Jaume I, la configuració de l'*stemma codicum* de les *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó* permet de veure com els subarquetips de la tradició eren dipositats (o almenys eren a disposició) tant a la Cancelleria del Consell de Cent com a la Reial. I els anys en què es va fer la traducció, *circa* 1269, corresponen amb els de la primera fixació d'una sèrie d'annals segurament de la família Barcinonense.⁹⁵

L'aparició del nucli dels *Annals de Barcelona de 1270*, conservats dins el *Primer Llibre Verd*, planteja, entre altres problemes, la visió o la utilització de la història ciutadana i la seva vinculació amb la Monarquia.⁹⁶ Aquesta història ciutadana emergeix aleshores amb alguns nuclis temàtics ben formats, dels quals m'és impossible, de moment, recórrer les etapes més antigues. Cal recordar que a les *Gesta comitum*, centrades en la història de la família comtal, la història de la ciutat és virtualment absent, atès que ni s'hi recorda la seva conquesta per Lluís el Piadós l'any 801.

Els annals –i a Catalunya es tracta sempre d'annals menors– corresponen al mínim nivell possible d'expressió: sols s'hi presenten els fets, sobretot els grans esdeveniments de caràcter oficial, gairebé sense cap elaboració retòrica o narrativa ni comentaris. Tot i així, representen la voluntat de fixar-ne la memòria, sobretot, evidentment, la de les gestes dels comtes i dels reis. Però les sèries dels annals de la família Barcinonense són alguna cosa més. D'una banda, han perdut el caràcter inicial i gairebé exclusiu de suport cronològic a la lectura dels documents; de l'altra, mostren una voluntat de conèixer les efemèrides fonamentals de la història de Catalunya. D'aquesta manera, la visió de la ciutat que n'emergeix –el model en el qual s'inscriu– és el d'una part d'un tot, on la història del casal representa el paper predominant.

Un dels principals elements destacables és que les sèries d'annals de la família Barcinonense no s'originen en un interès immediatament ciutadà, sinó que representen en primera instància el reflex de la voluntat reial de fixar un itinerari històric ideològicament significatiu del qual formaria part Barcelona i que, en un segon moment, pogués acompanyar les fonts del dret local. De fet, els més antics testimonis coneguts de sèries de la família Barcinonense –i gairebé la seva totalitat– són continguts en llibres de privilegis o manuals de dret, oferint una prova que aquestes constel·lacions de textos no eren d'exclusiu interès oficial, sinó també privat, és a dir, de juristes. I és en aquest context que podem percebre la primera sèrie organitzada amb una certa extensió d'annals de la família Barcinonense: els *Annals de 1239*, ja coneguts com a *Cronicó Mallorquí* o

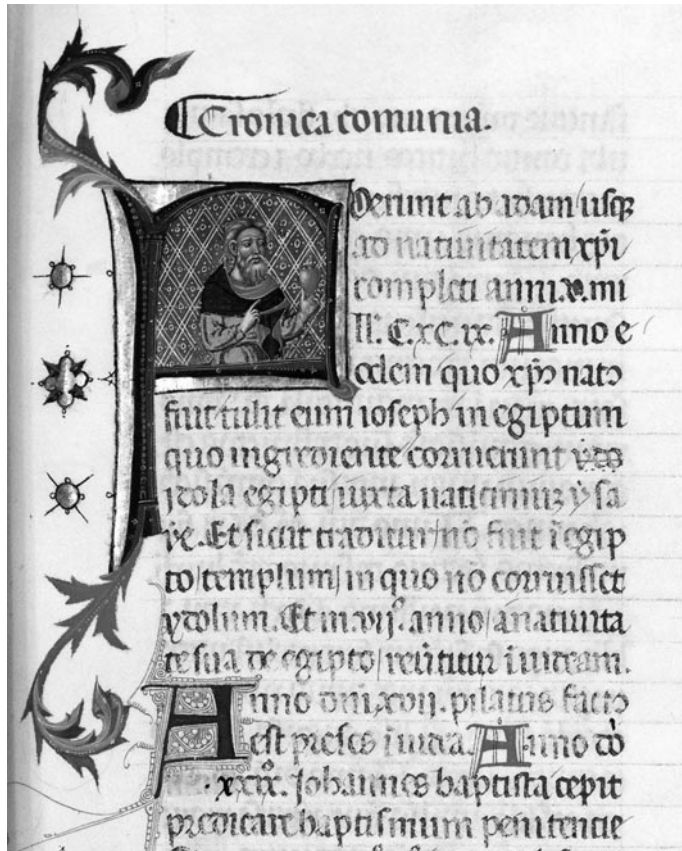
95. *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó*, ed. Stefano M. Cingolani (*Monuments d'Història de la Corona d'Aragó*, 1), València, PUV, 2008, pàg. 10-28 El subarquetip havia de ser conservat prop les oficines del Consell de Cent, i hi arribà molt aviat, tot just acabada la traducció; la família és formada pels manuscrits **A** (*Llibre dels Usatges* de Ramon Ferrer) i **B** (primer volum del *Llibre Verd*), **E** (Biblioteca de Catalunya, 485) i **L** (Biblioteca de l'Il·lustre Col·legi d'Advocats, M-2), que són manuscrits que contenen una gran col·lecció de constitucions i privilegis. El subarquetip és possible que fos dipositat prop la Cancelleria Reial; la família és formada pels ms. **H** (Escorial, O.I.12), **C** (Biblioteca Universitària de Barcelona, 759), **D** (Biblioteca Nacional de España, 647) i **G** (Biblioteca de Catalunya, 943).

96. *AHCB*, 1G-8.

Annals del rei Robert, presents també en còdexs estranys a l'àmbit barceloní, com ara el *Liber regum* mallorquí.⁹⁷

Per tornar als *Annals de Barcelona de 1270*, s'ha de dir que aquesta breu sèrie d'annals, també coneguda en la seva versió posterior i més ben organitzada com a *Cronica comunia*,⁹⁸ per les versions contingudes als dos grans cartularis ciutadans, el *Llibre Verd* i el *Llibre dels Usatges* de Ramon Ferrer, on són copiats juntament amb les *Gestes dels comtes de Barcelona*, presenta tres nuclis temàtics principals, que es troben diversament desenvolupats a les sèries posteriors: notícies polítiques generals relatives a la monarquia i a les seves conquestes; fixació dels moments principals de la història de la ciutat, en concret la conquesta de l'any 801 (que és

Inici de la còpia de la *Cronica comunia* en un llibre de privilegis municipals de Barcelona. AHCB, 1G-10, *Llibre Verd*, f. 34r.

97. En parla breument, sense assenyalar cap testimoni, Miquel COLL i ALENTORN, *Historiografia*, Barcelona, Curial/PAM, 1991, pàg. 33. Una edició molt antiga, anònima i sense indicació del manuscrit del qual és presa, a *Memorial Histórico Español*, Madrid, Real Academia de la Historia, 1851, vol. II, pàg. 427-435. A l'edició del *Liber regum* dels reis de Mallorca (*Llibre dels reis, llibre de les franqueses i privilegis del regne de Mallorca*, Palma de Mallorca, Universitat de les Illes Balears, 2010), d'altra banda, ja n'he individuats alguns altres testimonis.

98. De tots els annals de la família Barcinonense és en preparació una nova edició a càrrec de Josep M. de Puig i de qui escriu. De moment la *Cronica Comunia* es pot llegir a l'edició de Jose Carlos MARTÍN-IGLESIAS, «Los Cronica comunia: una crònica latina de origen barcelonés del siglo XIII. Edición y estudio», *Aragón en la Edad Media*, 24 (2013), pàg. 269-292, que és insuficient des del punt de vista dels criteris editorials i de la bibliografia, atès que l'autor n'ignora la més recent, no coneix els criteris científics d'edició d'una sèrie d'annals i desconeix els *Annals de Barcelona de 1270*, que en són el precedent directe.

present a les *Cronice regum Francie*) i el saqueig per part d'al-Mansur l'any 985; i finalment algunes notícies de tipus no polític, com les devaluacions de la moneda en temps de Pere I el Catòlic o l'entrada a la ciutat de la reina Violant d'Hongria. D'altra banda, la sèrie, que no presenta un ordre cronològic exacte, i sí nombrosos errors de còpia pel que fa a les datacions o d'altre gènere,⁹⁹ s'obre amb l'esment d'un privilegi concedit a la ciutat pel rei Pere I.

Els dos esdeveniments del 801 i del 985, com a principals fets externs de la història de la ciutat, havien adquirit una certa importància ja al segle XI, quan formaren l'estructura narrativa del pròleg de l'acta de dedicació del nou edifici de la catedral, el 29 de novembre de 1058, pel comte Ramon Berenguer I, i representen moments fonamentals també a les primeres mostres de la reflexió històrica comtal, especialment centrada en Barcelona com a expressió de tot el territori.¹⁰⁰

Malgrat aquestes consideracions, i malgrat la manca absoluta –almenys fins aproximadament el 1280– de narracions relatives a la primitiva història comtal, respecte a la qual les mateixes *Gesta comitum* són prou magres, almenys la notícia relativa als fets del 985 pressuposa una elaboració anterior –de quan?– d'un nucli de llegendes lligades a la primitiva història de la ciutat:

Anno Domini DCCCCLXXXV^o, kalendas iulii, regnante Lothario rege Franchorum, fuit obcessa civitas Barchinone a paganis, et fuerunt interfecti quingenti milites cum Borrello comite in Vallense, in loco qui dicitur Ruviranus, et eorum capita adduxerunt apud Barchinonam, et cum fundibulo proiecerunt in plateam ante ecclesiam Sanctorum Iusti et Pastoris, et eadem die capta fuit civitas.¹⁰¹

Efectivament aquesta i altres llegendes les trobem reflectides i desenvolupades al *Libre dels reis*, crònica anònima composta en ambients propers al rei Pere II i a la Cancelleria els anys 1277-1280. Tot i que la principal línia argumental de la crònica és la definició del naixement de la Monarquia Universal i de l'Imperi, destacant com hi entronca el Casal de Barcelona, la mateixa ciutat hi adquireix un paper narratiu prou important, des del moment mateix de la seva fundació. En aquesta crònica, Barcelona, més enllà de si mateixa, representa d'alguna manera la totalitat dels catalans i ens és presentada en relació estreta i privilegiada amb els seus comtes, projectant retrospectivament el paper que jugava en els equilibris de la política catalana en el moment de la composició del text.

99. Per exemple, el text de l'annal de la conquesta de la ciutat presenta un error tant absurd com el de copiar Bretanya en lloc de Barcelona: «Era DCCCCXXXIX, regnante domino Karolo imperatore, anno etatis sue XXXIII, qui regnavit in Francia annos X^oLVII et mensibus tribus, intravit Lodovicus, eius filius, in Bretania, expulso inde omni populo perfidorum sarracenorum, et regnavit annis XXIII» (*AHCB*, 1G-9, f. 25v).

100. *Diplomatari de l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona. Segle XI*, Barcelona, Fundació Noguera, 2006, doc. 973.

101. *AHCB*, 1G-9, f. 34r-v. La versió dels *Annals de Barcelona de 1291*, coneguts com *Cronicó Barceloní I*, presenta un element, la traducció de "fundibulo" («Anno DCCCCLXXXV, kalendas iulii, regnant Lotari rey dels Franceses ffo aseyada la ciutat de Barcelona de pagans, et foren morts D cavallers ab En Borrell comte en Valès, en lo loch dit Rovilans. E los lurs caps aportaren en Barcelona, et per baceya gitaren-los en la plaza davant l'esgleya de Sent Just et de Sent Pastor. E aquel dia matex ffo presa la ciutat»), que ho lliga a la toponímia ciutadana, com resulta clar del desenvolupament de la notícia que trobem al *Libre dels reis*: «e vengren-se'n fins a la ciutat de Barcelona en ʒ loch appellat Bassa de Beseya. E aquí bastiren ʒ giny ab bassetta, e gitaren-ne primer lo cap del dit comte en Borrell, e après tots los altres dels dits cavallers en la plassa devant la sglèsia de sant Just e de sant Pastor» (cap. 99).

Per dissort, és difícil d'establir l'origen de les llegendes, que hauríem d'atribuir hipotèticament –atesa la cultura no gaire elevada dels mercaders barcelonins del temps– a ambients potser cancellerescos i notariais, però difícilment de caire exclusivament eclesiàstic, malgrat algunes notícies i llegendes lligades a esglésies i monestirs de Barcelona. La coincidència d'almenys una d'aquestes llegendes ciutadanes, la relativa als enfrontaments del comte Borrell II amb les tropes d'al-Mansur, tant en una crònica sortida d'ambients reials com als annals ciutadans, mostra que, tot i que cada forma historiogràfica té les seves especificitats, la visió històrica de base és la mateixa, i en ella la ciutat no té un paper ni central ni autònom, sinó supeditat al de la Casa regnant. I això s'esdevé també quan, ja cap a final de segle, les sèries d'annals comencen a enregistrar altres notícies d'abast més local, com mostren els *Annals de Barcelona de 1291*.

El *Libre dels reis* és una expressió claríssima de com en aquests anys la història ciutadana està íntimament lligada a la de la dinastia regnant i, en general, a la de Catalunya, i de com, al mateix temps, la ciutat ha adquirit un paper prou important fins a obtenir un cert protagonisme narratiu i representar la totalitat del territori. Finalment, en alguns casos haurem d'atribuir l'emergència de certes llegendes historiogràfiques a l'obra del mateix cronista, com a proposta d'un model alternatiu al castellà que havia difós triomfalment l'arquebisbe de Toledo Rodrigo Jiménez de Rada amb la seva *Historia de rebus Hispanie* o *Historia Gothorum*; en d'altres, i en concret les relatives al nucli d'històries lligades a la conquesta de la ciutat i al saqueig d'al-Mansur, han de tenir una certa relació amb la memòria ciutadana.

Almenys a la redacció més antiga del *Libre dels reis*, són quatre els nuclis llegendaris centrats en la ciutat de Barcelona.

En primer lloc, la transformació de la llegenda etimològica –i erudita– de la fundació de la ciutat per Hèrcules (*Barcinona = Barca nona*); una llegenda que probablement havia inventat i segurament difós l'arquebisbe de Toledo. A la versió del *Libre* la tripulació d'aquest novè vaixell és transformat en mariners i soldats provinents de Troia, assimilant els barcelonins als romans i a moltes altres poblacions europees, francs inclosos, que reclamaven una ascendència troiana.

Una segona narració breu, també de caràcter erudit i etimològic, es refereix a la “invasió”, a la primeria del segle VIII, pel senyor del castell de Cataló, situat a la Gascunya; una llegenda que més tard conflú amb la d'Otger Cataló, poblador precarolingi i epònim de la terra. La principal finalitat d'aquesta història és de proporcionar una explicació al nom de Catalunya i d'afirmar, amb una reflexió excepcional per l'època, l'especificitat lingüística del català, com a llengua originada a Barcelona i difosa des d'aquí a tot el territori, a causa de la mescla entre els habitants gots i els novvinguts gascons:

[54] *Perquè són los catelans apellats catelans e d'on ixen*. En l'any de nostra senyor Jhesuchrist ·DCCXXXII·, sí devets saber que en la província de Gascunya ha hun castell que à nom Cateló. He aquest castell era d'un cavaller molt noble, e ardit e valent d'armes. He vench-li en cor que conquerís Barselona, per so com la tenien gens qui no creyen Déu. Lo cal cavaller, ab molt gran gent d'aquell castell de Cateló e de tots los llochs entorn, vench assetjar la dite ciu-

tat de Barselona qui era dels Gots. He aquí ach gran batalla, de què hi morí molte gent de cade part. He los Gots qui eren en la dite ciutat de Barselona, com veheren que no podien aver poder en aquells de fora, agren d'acort ques retessen al dit cavaller a salve fe, e a la llonga feren-ho. E finalment, lo cavaller ab les sues gents se n'entrà en la ciutat de Bersalona, e los Gots reteren-se al dit cavaller, ells e tots los altres dels llochs e plans qui fossen entorn de la dite ciutat.

He los cavallers e hòmens de peu del dit cavaller poblaren-se en la dite ciutat de Barchelona, hi entorn dels llochs d'aquella, per so com no podien caber tots en la dita ciutat. He los més d'aquells prengueren aquí mullers de les dones viudes he donzelles de la siutat de Barchelona, filles dels Gots, per so com eren molt belles dones e bé nodrides, de les cals agren fills e filles qui aprengueren lo llengatge dels pares e de les mares mescladament. E a poch a poch multiplicaren e cresqueren, he exoblidaren lo llengatge comú que avien, per què faeren hun llengatge d'alcunes paraules que prengueren de llurs pares e altres de llurs mares. Los cals pares eren gascons e llurs mares eren gotes, so és exides dels Gots quis poblaren en Espanya cant Èrcules la edificà.

He axí per temps avant, les gents d[e] les altres terres e regnes apellaren aquesta gent de Barselona, e de tots los llochs entorn de la dite ciutat, Catelans, per so com lurs pares e llurs antecessors foren d'aquell castell qui ha nom Cateló, qui és en Gascuya. He per rahó d'aquell castell Cateló apellà hom aquestes jens catelans, e despuys no'ls és caygut lo nom.

El grup narratiu més extens és relacionat amb la conquesta de la ciutat per Lluís el Piadós i amb la posterior lluita contra la invasió d'al-Mansur. Aquestes dues llegendes, pel seu caràcter territorial, van lligades a la toponomàstica ciutadana i a la fundació d'esglésies i de monestirs, entre els quals l'església de Sant Just i Pastor, a conseqüència de la conquesta del 801, i el monestir de Sant Pere de les Puelles, que assoleix una gran importància al moment del saqueig del 985. Aquestes són justament les llegendes que es troben reflectides a l'articulat dels *Annals de Barcelona de 1270* i a la *Cronica comunia*, i han de ser, no sols anteriors a aquesta data, sinó d'origen clarament ciutadà, i probablement no erudit. Són impossibles de datar, però són una clara mostra de l'emergència d'una autoconsciència municipal embrionària, que, al mateix temps, no assumeix mai dimensions d'autonomia total, sinó que dialoga amb la Monarquia i expressa la preeminència que la ciutat ha assolit com a representant de tota la comunitat catalana.

